KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Klára Buzássyová, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Ján Oravec, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Smiešková

TAJOMNÍČKA REDAKCIE

Katarína Matějová

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 17 — ČÍSLO 6

OBSAH

RUŽIČKA, J.: Starostlivosť o jazykovú kultúru v Slovenskej akadémii vied 193
FINDRA, J.: Zo štylistiky slovosledu 197
POVAŽAJ, M.: Niektoré problémy slovenského dabingu . . 203
UHLÁR, V.: O priezviskách na *-oň* typu *Suchoň, Hroboň, Treskoň* 207

Rozličnosti

Vmestok, vtrúsenina, inklúzia. I. Masár 210
Lingvistický nie je jazykový. J. Šikra 212
Jasle — jasľový, nie jaselský. J. Jacko 213

Správy a posudky

Roháč vo veku zrelosti G. Horák 214
Populárne o rodných menách. L. Dvonč 216
O kvalite prekladu jednej učebnice. J. Štofa 219

Spytovali ste sa

Tvarovanie a tvárnenie kovov. J. Horecký 222
Vykypieť. G. Horák 223
Akého rodu je slovo *lonž?* J. Horecký 224

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 17 — ČÍSLO 6

*Starostlivosť o jazykovú kultúru v Slovenskej akadémii vied**

JOZEF RUŽIČKA

Uzákonením *Slovenskej akadémie vied* r. 1953 ako najvyššej vedeckej ustanovizne Slovenska, ktorá nadviazala na všetky pokrokové tradície vedy na Slovensku a odpočiatku tvorila organickú súčasť Československej akadémie vied, položili sa trvalé základy pre rozvoj moderného vedeckého výskumu v rámci všetkých vedných odborov pestovaných na Slovensku. Týmto zákonom sa umožnil prehĺbený komplexný výskum najmä v spoločenských vedách, ktoré mali už vtedy značnú tradíciu aj na Slovensku, súčasne sa však utvorili predpoklady pre základný vedecký výskum aj v tých vedných odboroch, ktoré dovtedy rástli, resp. iba vegetovali v rámci neúplne vybudovaného vysokého školstva, často v celkom skromných až nedostatočných rozmeroch pre solídnu výskumnú prácu. Poslaním modernej Slovenskej akadémie vied je teda od začiatku umožniť plný rozvoj všetkých vedných odborov, pre ktoré máme kádrové predpoklady a ekonomické prostriedky. V tom vidíme nový kvalitatívny stupeň nielen v histórii vedy na Slovensku vôbec, ale aj v rozvoji vlastivedných odborov osobitne. To platí v plnom rozsahu aj o slovenskej jazykovede, lebo až v modernej Slovenskej akadémii vied sa rozvinul komplexný výskum slovenčiny v rámci osobitného vedeckého ústavu, ktorý síce nadviazal na úsilie *Ja-*

* Autor predniesol tento text na konferencii o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny, ktorá bola v dňoch 1. až 4. marca 1983 v Domove vedeckých pracovníkov v Smoleniciach. Správu o konferencii uverejníme v budúcom čísle Kultúry slova.

Redakcia

zykovedného ústavu starej SAVU, *Jazykovedného odboru Matice slovenskej* i na program *Dialektologického seminára Filozofickej fakulty Komenského univerzity,* prehĺbil a rozšíril ich spoločenské úlohy a výskumné programy, pokračoval v edičných prostriedkoch, ale tomu všetkému dal jednotný rámec a nový vývinový trend.

V koncepcii modernej Slovenskej akadémie vied je však nielen požiadavka vedeckého výskumu. Je tu aj požiadavka, aby sa vedecké poznatky prenášali do spoločenskej praxe, ba aj to, aby bol zásadný súlad v dopyte a v ponuke v interakcii medzi výskumom a praxou. Tu sa však jednotlivé odbory značne rozchádzajú od samého začiatku pôsobenia SAV, čo však vyplýva už z podstaty veci a z rozvitosti jednotlivých odborov. V jazykovede sa stále hľadali nové spôsoby, ako čoraz účinnejšie prenášať poznatky o jazyku, menovite o slovenčine na pozadí iných jazykov do všetkých zložiek socialistickej spoločnosti. Treba pripomenúť, že táto kultúrnopolitická činnosť bola obojstranne vítaná, hoci nebola regulovaná nijakým celospoločensky záväzným aktom. Vykonávala sa zväčša akosi spontánne. Obojstranne sa sledovalo zvyšovanie a ustaľovanie jazykovej kultúry v najširších vrstvách rýchlo sa rozvíjajúcej socialistickej spoločnosti.

Jednoznačne kladný postoj k tejto kultúrnopolitickej činnosti zaujalo už prvé Predsedníctvo Slovenskej akadémie vied, lebo sa postaralo jednak o legislatívne zaistenie autorského kolektívu základnej kodifikačnej príručky — *Pravidiel slovenského pravopisu* (1953), jednak o utváranie dobrého domáceho úzu v aparáte celej ustanovizne. Rovnako kladný postoj zaujalo už prvé Predsedníctvo SAV k účinnej spolupráci jazykovedného pracoviska s rozhodujúcimi zložkami výchovy celej spoločnosti, ako je škola, tlač a rozhlas. Pravda, nepustilo pri tom zo zreteľa základnú požiadavku, aby každý vedecký ústav mal svoj dlhodobý pracovný program v rámci odboru v celoštátnom čs. meradle, ako aj reálne pracovné úlohy primerané kádrovým a materiálnym možnostiam. Bez tejto výskumnej zložky bolo by sa aj jazykovedné pracovisko rýchlo dostalo na úroveň osvetového až servisného pracoviska pre najrozmanitejšie požiadavky vyšších i nižších zložiek spoločnosti, lebo aktuálnych úloh vo vtedajšej spoločnosti bolo skutočne veľa, najmä úloh pre školstvo, tlač, rozhlas a ľudovú správu. Táto zložitá situácia sa však vyriešila naozaj rýchlo, hoci so značným vypätím síl a aj na úkor iných úloh akademického pracoviska. Dôkazom úspešnej práce sú napríklad učebnice a jazykové príručky, ktoré boli napísané v päťdesiatych rokoch a ktoré značne prispeli k stabilizácii jazykovej praxe.

Kádrové posilnenie jazykovedného pracoviska prevzatím väčšiny zamestnancov z odborov Matice slovenskej do služieb jednotlivých ústavov Slovenskej akadémie vied a takisto pribratím značného počtu

pracovníkov z praxe umožnilo rozvinúť prácu v existujúcich ústavoch SAV v nebývalom rozsahu. Vtedy sa už mohli koncipovať námety veľkých výskumných projektov. Tam majú korene tieto projekty: *Atlas slovenského jazyka, Slovník slovenského jazyka, Morfológia slovenského jazyka.* Prehĺbené sondy vo výskume slovenčiny a jazyka vôbec predstavujú však knižné a časopisecké monografie, zaoberajúce sa vedecky aktuálnymi otázkami gramatiky, lexiky, štylistiky, teórie a metodológie odboru.

Naznačená koncepcia komplexného výskumu slovenčiny sa však v rámci SAV mohla realizovať aj prostredníctvom vedeckej spoločnosti, ktorá podobne ako v rámci iných odborov usilovala sa o stmeľovanie aktívnych pracovníkov, o informovanie aj ľudí z praxe o nových vedeckých poznatkoch, podobne aj o pretváranie spoločenského a kultúrno-politického vedomia jazykovedcov v zmysle vedeckého svetonázoru. V tomto zmysle sa koncipoval dlhodobý program práce, ktorý sa potom realizoval v dlhom rade prednášok, diskusií, seminárov i konferencií. Ani táto odborne informatívna a kultúrnopoliticky formatívna zložka práce by vôbec nebola mohla byť bez modernej Slovenskej akadémie vied.

Podľa toho, čo sme doteraz uviedli, ukazuje sa, že v práci jazykovedného pracoviska SAV mala význačné miesto jazyková kultúra v teoretickom i praktickom aspekte. Aj tu sa venovalo dosť pozornosti koncepcii práce aj spôsobu prenosu do praxe. Trvalú hodnotu pre rozvoj modernej spisovnej reči má práca v oblasti odbornej terminológie, pričom ako osobitnú črtu tejto zložitej roboty možno uviesť dôraz na spätosť odbornej slovnej zásoby so všeobecnou lexikou spisovnej slovenčiny, teda spisovnej reči a kultúrnosti komunikatívnej praxe. Aj tu by bolo možné uviesť monografie a štúdie, zrevidované a novoutvorené nomenklatúry mnohých odborov vedy a techniky, prácu jednotlivcov i komisií a väčších kolektívov. Všetky silné i slabšie zložky tejto nesmierne bohatej roboty vidieť na materiáloch z konferencie o jazykovej kultúre (porov. zborník *Kultúra spisovnej slovenčiny.* Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967), konferencie, ktorá bola jedným z článkov dlhej reťaze kolektívnych podujatí o slovenčine konaných na pôde a prevažne silami Slovenskej akadémie vied.

Pre viac ráz spomínanú väzbu výskumu s praxou sú najdôležitejšie — okrem osobných kontaktov — odborné a popularizačné časopisy. Tu treba spomenúť na prvom mieste časopis *Slovenská reč,* ktorý od r. 1931 bez prerušenia vychádza aj zásluhou akademického pracoviska a ktorý je stále aj základným orgánom pre výskum i organizáciu odboru. V rámci modernej Slovenskej akadémie vied bolo možno pristúpiť k hlbšej diferenciácii našich periodík a začať r. 1967 vydávať

revue *Kultúra slova,* ktorá sa venuje výlučne otázkam jazykovej kultúry a odbornej terminológie. Aj v tomto kladnom rozvoji publikačných možností vidieť žičlivý postoj vedúcich predstaviteľov SAV k našej práci, pravda, spojený s požiadavkou, aby sa aj v oblasti jazykovej kultúry podporovali ciele a úlohy kultúrnej politiky rozvinutej socialistickej spoločnosti v Československej socialistickej republike.

Dalo by sa uviesť ešte veľa nových zložiek v živote a práci vedy v Slovenskej akadémii vied. Osobitne treba vyzdvihnúť plodnosť spolupráce slovenských a českých paralelných ústavov — v našom prípade plodnosť spolupráce *Ústavu pro jazyk český* a *Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra.* Táto spolupráca priniesla veľa úžitku pre obidve strany, najmä však pre rozvoj čs. jazykovedy v teoretickej rovine.

Aj táto vedecká konferencia o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny sa radí medzi úspešné podujatia na pôde SAV, v Domove vedeckých pracovníkov v Smoleniciach. Je tu však nová črta. Ide o podujatie novšieho typu, a to preto, lebo sa priamo zameriava na uzlové body výskumných projektov akademického ústavu. Úžitok z tejto porady budú mať však všetci, čo sa dnes zaoberajú lexikologickou a lexikografickou problematikou. Treba si však uvedomiť, že tu žijeme v novom ovzduší: Slovenská akadémie vied je v istom prerode. Štruktúra celej ustanovizne sa lepšie prispôsobuje skutočným potrebám a či požiadavkám súčasnosti, aj predstavám o najbližšom rozvoji vedy ako komplexu odborov, ktoré sa stávajú čím ďalej tým zreteľnejšie „výrobnými silami", hýbateľmi rytmického rozvoja našej spoločnosti. Preto je nevyhnutné, aby sa v novom kádrovom obsadení —, veď v celej Slovenskej akadémii vied sa uskutočňuje značná výmena aj vedúcich kádrov — rozpoznalo správne miesto jazykovedy (a v tom aj slovakistiky a najmä činnosti na poli jazykovej kultúry), a to aj z aspektu vlastného odboru, aj z aspektu potrieb súčasnej rozvinutej socialistickej spoločnosti. Táto vedecká konferencia môže teda v uvedenom zmysle priniesť veľa užitočného aj pre každodennú prácu Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra ako vedúceho preskripčného pracoviska, čo vyplýva z funkcie Slovenskej akadémie vied ako najvyššej vedeckej ustanovizne v Slovenskej socialistickej republike.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Zo štylistiky slovosledu

JÁN FINDRA

Slovosled vo výpovedi sa považuje za kontextový jav. V rozmiestnení slov sa odrážajú vzťahy výpovede k jej okoliu, k jazykovému kontextu alebo k mimojazykovej situácii. O spôsoboch napájania výpovede na kontext alebo situáciu hovorí aktuálne členenie výpovede. A práve členenie výpovede na výpovedné časti (východisko — jadro), ako aj ich poradie rozhodujúcou mierou vplýva na slovosledové usporiadanie slov.

Aktuálne členenie výpovede je základný a najvýznamnejší slovosledový činiteľ. Iba na jeho pozadí sa uplatňujú ostatné slovosledové princípy. Spomedzi nich sa dôležitá úloha pripisuje najmä gramatickému princípu (pozri o tom E. Pauliny, 1950, 1951; J. Ružička, 1958; L. Dvonč, 1959; J. Oravec, 1959; J. Mistrík, 1966).

Gramatický činiteľ ovplyvňuje poradie členov determinatívnej (určovacej) syntagmy, najmä atributívnej (prívlastkovej), v ktorej ide o vzájomné postavenie prívlastku a nadradeného podstatného mena. Vzájomné postavenie členov, t. j. slovosled atributívnej syntagmy, je formálnym prostriedkom na vyjadrenie syntagmatických (determinatívnych) vzťahov (E. Pauliny, 1950; J. Kačala, 1982); pravda, slovosled sa takto uplatňuje popri výraznejšom, „silnejšom" formálnom prostriedku, ktorým je zhoda.

Na tom, že slovosled v atributívnej syntagme je formálnym prostriedkom, ktorým sa realizujú vzťahy medzi jej členmi, je založená jeho štylistická hodnota (jeho funkčné možnosti). Aj štylistika slovosledu je podmienená tým, že v atributívnej syntagme sa môže uplatniť viacero slovosledových variantov, ktoré majú odlišnú slohovú hodnotu. Pritom má rozhodujúci význam fakt, že jestvovanie diferencovaných variantov umožňuje spontánny alebo zámerný výber, ako aj to, že tento výber je podmienený jednak štýlom a žánrom prejavu a jednak individuálnym zámerom podávateľa. Príslušný (zvolený) slovosledový variant atributívnej syntagmy sa takto zúčastňuje na budovaní štylistiky kontextu a celého textu.

V syntaktickej literatúre sa hovorí o základnom (bežnom, pevnom, ustálenom, zvyčajnom) slovoslede a o inverznom slovoslede (pozri aj J. Mistrík, 1966). Pri základnom poradí členov atributívnej syntagmy je zhodný (holý) prívlastok anteponovaný, t. j. stojí pred nadradeným podstatným menom, a nezhodný prívlastok je postponovaný (stojí za nadradeným podstatným menom). Takéto poradie sa hodnotí ako štylisticky bezpríznakové, neutrálne. Možno ho teda bez obmedzenia využiť v akomkoľvek jazykovom prejave. Za inverziu sa pokladá zme-

na pevne ustáleného alebo zvyčajného poradia členov atribútnej syntagmy (teda poradie *podstatné meno — zhodný prívlastok; nezhodný prívlastok — podstatné meno)*. Takéto obrátené poradie (hlavne poradie *podstatné meno — zhodný prívlastok)* sa hodnotí ako štylisticky príznakové pripájanie prívlastku (pozri aj J. Oravec — E. Bajzíková, 1982), ktoré je buď importované, buď použité ako expresívny štylistický prostriedok na archaizovanie prejavu a na citové zdôraznenie (oslovenie, zvolanie), alebo je v službách aktuálneho členenia výpovede, keď prívlastok je zdôraznenou zložkou jadra výpovede (Mistrík, 1966).

Aj pri štylistickom pohľade na usporiadanie členov atributívnej syntagmy je výhodné rozlišovať dva pólové slovosledové typy: základný a inverzný. Toto členenie je však iba východiskové, nekorešponduje s rozlišovaním štylisticky príznakových a štylisticky bezpríznakových slovosledových variantov. Neplatí teda rovnica základné poradie je bezpríznakové, inverzné poradie je príznakové. Vzťahy medzi slovosledovými variantmi atributívnej syntagmy a ich štylistikou, ich funkčným hodnotením sú zložitejšie, najmä pokiaľ ide o štylistickú charakteristiku inverzného poradia.

Štylistickú charakteristiku vzájomného postavenia členov atributívnej syntagmy zakladáme na rozlíšení nocionálnych a emocionálno-expresívnych slovosledových variantov. Hodnotenie na rovine *príznakový — bezpríznakový — neutrálny* slúži na ďalšie, precíznejšie vymedzenie štylistiky príslušného slovosledového typu alebo konkrétneho prípadu. Na takúto jemnejšiu (hlbšiu) slohovú charakteristiku sa využíva aj kvalifikátor štylisticky zafarbený prostriedok, ktorý hovorí, že istý prostriedok je dominantnou zložkou istej štýlovej vrstvy (J. Findra, 1981a). Na ilustráciu uvedieme najprv príklad z lexiky. Odborný termín je síce nocionálny prostriedok, no ako základný, typický prostriedok odbornej (náučnej) štýlovej vrstvy je to štylisticky zafarbené pomenovanie. Nemožno ho teda považovať za bezpríznakový, a tobôž nie za neutrálny prostriedok. Naproti tomu slovo *stôl* je tiež nocionálne, ale zároveň bezpríznakové a neutrálne pomenovanie.

Zo štylistického hľadiska je základné poradie členov atributívnej syntagmy (zhodný prívlastok — podstatné meno; podstatné meno — nezhodný prívlastok) nocionálny prostriedok. Zároveň je to bezpríznakový a neutrálny štylistický prostriedok. Z takejto charakteristiky vyplýva, že tento slovosledový variant možno bez obmedzenia využiť vo všetkých ústnych a písomných jazykových prejavoch. Je vhodný všade tam, kde podávateľ má cieľ vecne komunikovať, nechce poukazovať na svoju osobu a nechce ani citovo (expresívne) alebo logicky vyzdvihovať, zdôrazňovať význam (sémantiku) gramaticky závislých prvkov (členov) výpovede. Inak povedané, je vhodný tam, kde sa všeobecne dáva prednosť bezpríznakovým prostriedkom. Z toho vyplýva, že tento

slovosledový variant sa ako základný používa v písaných vecných textoch, ale aj v umeleckých textoch, kde sa aj cezeň buduje neutrálne pozadie, na ktorom sa exponuje štylistika príznakových prostriedkov. Jeho funkčné uplatnenie je teda analogické s využívaním bezpríznakovej nocionálnej lexiky. Príklad:

V dolnej časti Kostolnej ulice boli staré cirkevné budovy: koedukačná meštianka, dievčenská elementárka a detská škôlka. Na posledných dvoch vyučovali rehoľné sestry, ktoré mali hneď vedľa svoj kláštorík s pútnickou kaplnkou ‚ešte panenskej' Panny Márie. Povyše bol starý mestský cintorín, zarastený starými lipami a smútočnými vŕbami. Medzi stromami už len kde-tu trčal zlomený železný kríž alebo zvalený mramorový pomník.

(F. Hečko, Svätá tma)

V jazykovednej literatúre sa v tejto súvislosti často uvádza, že jestvujú jazyky, v ktorých niet slovesných časov (napr. indiánsky jazyk hopi). Ale z toho ešte nemožno vyvodzovať, že príslušníci kmeňa hopi nepoznajú základnú kategóriu pohybu hmoty, akou je čas. Títo Indiáni namiesto koncoviek (morfém) vyjadrujú časové údaje osobitnými, samostatnými jazykovými výrazmi.

(J. Horecký, Spoločnosť a jazyk)

Treba dodať, že funkčné postavenie *zhodný prívlastok — podstatné meno,* resp. *podstatné meno — nezhodný prívlastok* je ustálené a ako také normované. Práve v normovanosti sú predpoklady na jeho funkčné narušenie, aktualizáciu (Findra, 1981b).

Narušením, obmenou základného poradia členov atributívnej syntagmy vzniká inverzný slovosled. Inverzné poradie sa považuje za štylisticky príznakovú konštrukciu. Ak však štylistiku tohto obráteného poradia budeme vymedzovať na pozadí vzťahov *nocionálnosť — emocionálno-expresívnosť, nocionálnosť — štylistická zafarbenosť, štylistická zafarbenosť* — (nocionálnosť) — *príznakovosť,* táto štylistická charakteristika sa ukazuje ako jednostranná. Platí to hlavne o postpozícii zhodného prívlastku.

Pri hodnotení postpozícií (holého) zhodného prívlastku vychádzame z doterajších zistení, ako ich uvádza citovaná literatúra. Len na základe naznačených kritérií podávame ich štylistickú systematiku a klasifikáciu, a teda slohové hodnotenie, zaradenie jednotlivých skupín (typov) inverzného poradia. Rámcovo rozlišujeme inverzné poradie ustálené (normované) a inverzné poradie aktualizované.

Typickým ustáleným inverzným poradím sú postpozície zhodného prívlastku v odbornej terminológii. Toto slovosledové usporiadanie považujeme za nocionálne. Nie je to však bezpríznakový (a v tomto zmysle ani neutrálny), ale štylisticky zafarbený prostriedok. Táto jeho

štylistická charakteristika hovorí, že ide o typický prostriedok náučného štýlu. Iba vzhľadom na túto funkčnú (štýlovú) špecifikáciu ho možno považovať za príznakový. Ako štylisticky zafarbené prostriedky sú inverzné terminologické pomenovania príznakovou zložkou náučnej štýlotvornej vrstvy. Ich príznakovosť spočíva v tom, že sú prvotne viazané na odborné vyjadrovanie. Expresívne nie sú preto, lebo cez ne autor nevnáša do textu svoj subjektívny postoj ani hodnotenie. Príklad:

Napríklad síran meďnatý $CuSO_4$ je soľ, v ktorej meď Cu je kovom a SO_4 radikálom kyseliny sírovej. Chlorid meďnatý $CuCl_2$ je soľ, Cu je kov, Cl je radikálom kyseliny chlorovodíkovej HCl.

(J. Fabini, Anorganická chémia)

Podobne hodnotíme prípady postpozícií v názvoch historických spisov a dokumentov, ako aj náboženskú terminológiu. Takúto štylistickú charakteristiku opierame o zistenie, že ak pretransformujeme inverzný slovosled, základné poradie *(zhodný prívlastok — podstatné meno)* sa pociťuje ako silne expresívne, frapantné, napr.: *uhličitý kysličník, bahenný blatúch, Nazaretský Ježiš* atď. To isté platí o ustálených zemepisných názvoch *(Spojené štáty americké)* a o pomenovaniach jedinečných inštitúcií *(Matica slovenská)*. Všetky tieto prípady postpozícií zhodného prívlastku hodnotíme ako nocionálne, i keď ich nemožno považovať za neutrálne. Ich funkčné uplatnenie je viac-menej obmedzené na oblasť vecných textov. A tak ich prípadná príznakovosť nevyrastá na báze expresívnosti, uvedomujeme si ju len ako dôsledok zúžených výberových možností (v ústnych prejavoch sa často dáva prednosť univerbizovaným pomenovaniam, napr. *Matica slovenská — Matica)*. Ale ako svedčia napr. zemepisné názvy, tieto názvy postupne nadobúdajú (nadobudli) vlastnosť neutrálnosti. A tak zo štylistického hľadiska sú na rovnakej úrovni *Severná (Južná) Amerika* a *Spojené štáty americké*. Ide tu o systémový model, ktorý s inverziou ráta, ako nasvedčuje napr. aj viacslovné pomenovanie *Spojené štáty mexické*.

Ako ustálené inverzné poradie hodnotíme aj postpozíciu zhodného prívlastku v nadávkach (napr. *kujon kujonský)*. Sú to expresívne (a teda aj príznakové) štylisticky zafarbené prostriedky, ktoré sú príznačné pre hovorovú štýlovú vrstvu.

Aktualizované inverzné poradie hodnotíme ako príznakové. Príznakovosť sa spája s jeho expresívnosťou. Expresívnosť tejto konštrukcie sa živí z dvoch zdrojov. Predovšetkým z napätia medzi „bežnou" (a ustálenou) základnou slovosledovou schémou, ktorá sa pociťuje ako norma, a jej obrátenou, inverznou obmenou, ktorá znamená kontextové čiže okazionálne (príležitostné) narušenie tejto normy. Nemenej

významný zdroj expresivity pochádza z toho, že postpozícia zhodného prívlastku je výsledkom zámernej manipulácie s konštrukciou. Na tomto mieste výpovede cítime za vyjadrením autora, uvedomujeme si jeho prítomnosť v kontexte (texte).

Najmenej expresívne sú prípady, keď sa postpozíciou zhodného prívlastku reaguje na významové potreby kontextu: gramatický činiteľ slúži aktuálnemu členeniu výpovede. Na exponované miesto, ktoré inak obsahuje nadradené podstatné meno, sa zhodný prívlastok dostáva z logických príčin. Do kontextu ho teda autor zakotvuje ako informačné ohnisko. Expresívnosť a s ňou spätá príznakovosť tejto konštrukcie pochádza z toho, že presunutím prívlastku do dôrazovej pozície dáva autor prijímateľovi komunikačné inštrukcie. Slovosledovou manipuláciou s atributívnou syntagmou ovplyvňuje jeho správanie pri interpretácii (dekódovaní) informácie (W. Schmidt, 1980; J. Horecký, 1982). Zrejmá je teda pragmatická funkcia tohto výrazového prostriedku. Napríklad:

A tak sa popri starých sociálnych protikladoch tvoria nové — predtým nezávažné, teraz veľmi závažné protiklady národnostné. — Mal pomerne vzdelanú remeselnícku mládež, ktorá pochopila význam divadla i knižnice a vedela si uctiť prácu Hodžovu i Fejérpatakyho.

(M. Pišút, Janko Kráľ)

Osobitné, výrazné expresívne a príznakové sú inverzie zhodného prívlastku v umeleckom texte. Ide o kontextovo individualizované, okazionálne (príležitostné) aktualizácie. Prostredníctvom nich sa budujú diferencované štylistické kontexty, ktorých štylistika je jemne odtienená od prípadu k prípadu. Napr. archaizujúce („biblické") inverzie v *Troch gaštanových koňoch* zaraďujeme k prostriedkom monumentalizácie a patetiky výrazu, ktorú J. Ružička (1964) považuje za príznačnú črtu tohto románu.

Sem zaraďujeme aj inverziu ako tzv. štylistickú figúru, ktorá vzniká príznakovým premiestnením slova (v tomto prípade zhodného prívlastku) vo vete. Tento typ postpozícií sa uplatňuje najmä v poézii, kde sa využíva ako prostriedok rytmickej organizácie verša alebo prostriedok na exponovanie rýmu. Ale aj v poézii, najmä vo voľnom verši je inverzia zároveň prostriedkom aktualizácie významu. Postponovaný prívlastok upozorňuje na seba, a tým zároveň „vytyčuje" svoj význam (pozri Findra a kol., 1979).

Úvahy o štylistike slovosledu atributívnej syntagmy sme založili jednak na rozlišovaní základného a inverzného poradia a jednak na rozlišovaní ustáleného a kontextovo aktualizovaného poradia.

Základné slovosledové usporiadanie (zhodný prívlastok — podstatné meno) je v tejto podobe systémovo (paradigmaticky) ustálené. Ako

konštrukcia je tento výrazový prostriedok nocionálny, bezpríznakový a neutrálny. Jeho textové uplatnenie nie je nijako obmedzené. Prípadná expresívnosť spojenia je vec lexiky (napr. *prekrásna panoráma*).

Inverzné slovosledové usporiadanie (*podstatné meno — zhodný prívlastok*) je zložitejšie a má bohatšiu štylistiku. Môže byť ustálené i aktualizované.

Ustálené inverzné poradie je ako konštrukcia nocionálne. Vnútorne sa člení na skupiny, ktoré sa líšia štylistickým zafarbením (napr. *kyselina sírová* — zložka odbornej lexiky, *kujon kujonský* — zložka hovorovej lexiky). S týmto sú spojené rozdiely v stupni príznakovosti medzi jednotlivými skupinami. Napriek tomu expresívnosť spojenia je v prvom rade vec lexiky (napr. *kujon kujonský* — nadávka). Funkčné uplatnenie tohto výrazového prostriedku je podmienené jeho štylistickým zafarbením (napr. inverzné terminologické pomenovania sa prvotne využívajú v náučnom texte).

Aktualizovaný inverzný slovosled je vecou individuálnej výstavby konkrétneho textu. Autor ním vyjadruje svoju vôľu alebo city, prípadne — v umeleckom texte — buduje špecifické štylistické kontexty. Ako konštrukcia je tento prostriedok expresívny a v dôsledku toho i príznakový, lebo autor ním reaguje na aktuálne potreby kontextu (aktuálne členenie výpovede), alebo aj priamo vstupuje do textu, aby posilnil jeho pragmatické zameranie na adresáta. Je to teda silný štylistický prostriedok, ktorý treba vedieť využívať s citom.

Pedagogická fakulta
Tajovského ul., Banská Bystrica

LITERATÚRA

DVONČ, L.: Zhodný postpozitívny prívlastok v nadávkach. Slovenská reč, *24*, 1959, s. 213—225.

FINDRA, J. — GOMBALA, E. — PLINTOVIČ, I.: Slovník literárnovedných termínov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 352 s.

FINDRA, J. (1981a): K štylistickej klasifikácii slovnej zásoby. In: Studia Academia Slovaca. 10. Red. Š. Ondruš. Bratislava, Alfa 1981, s. 99—113.

FINDRA, J. (1981b): Paradigmatické a syntagmatické zaradenie prvkov v štylistike. Jazykovedný časopis, *32*, 1981, s. 159—164.

HORECKÝ, J.: Spoločnosť a jazyk. Bratislava, Veda 1982. 112 s.

KAČALA, J.: Bilaterálnosť syntagmy a syntaktický význam. Jazykovedný časopis, *33*, 1982, s. 159—171.

MISTRÍK, J.: Slovosled a vetosled v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 280 s.

ORAVEC, J.: Postavenie zhodného prívlastku v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 4. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 63—72.

ORAVEC, J. — BAJZÍKOVÁ, E.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 272 s.
PAULINY, E.: Gramatickí činitelia a vetný takt pri slovoslede. Slovenská reč, *15*, 1950, s. 197—207.
PAULINY, E.: K slovosledu súvetia. Slovenská reč, *16*, 1951, s. 228—235.
RUŽIČKA, J.: Poznámky o polohe zhodného prívlastku v slovenčine. Slovenská reč, *23*, 1958, s. 35—40.
RUŽIČKA, J.: Margita Figuli, Tri gaštanové kone. In: Štylistické rozbory. Red. J. Mistrík, J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964, s. 112—121.
SCHMIDT, W.: Základní pojmy jazykovědy. In: Jazykověda a příprava učitelů jazyků. Red. M. Kubík a W. Schmidt. Praha, Univerzita Karlova 1980, s. 13—30.

Niektoré problémy slovenského dabingu

MATEJ POVAŽAJ

Jedným z rozhodujúcich faktorov ovplyvňujúcich kvalitu dabingu je jeho jazyková zložka. Na jazykovú stránku dabovaného filmu pôsobia tri činitele. Po prvé preklad, po druhé úprava, po tretie zvuková realizácia. Všetky tri činitele môžu v konečnom dôsledku pozitívne alebo negatívne ovplyvniť výsledný produkt — pretlmočenie jazykovej zložky filmu.

Prvým a nevyhnutným predpokladom dobrého dabingu je preklad. Je veľmi dôležité, aby preklad bol adekvátny, aby čo najviac zachovával všetky špecifiká originálu, pôvodnej verzie, ale zároveň aby rešpektoval aj systém a osobitosti slovenského jazyka. Prekladateľ má byť dobrým znalcom tak pôvodného jazyka filmu, ako aj slovenčiny. Má poznať celé bohatstvo nášho národného jazyka, jeho štýlové rozvrstvenie a v celej šírke ho využívať (platí to najmä o hovorovej a expresívnej slovnej zásobe, ale aj o slangovej, resp. aj nárečovej slovnej zásobe). Prekladateľ musí pri výbere vhodných prostriedkov z celého bohatstva slovnej zásoby národného jazyka dobre uvážiť, kedy v preklade použiť neutrálne slovo, kedy hovorové, expresívne, zastarané, slangové alebo nárečové. Pri výbere má teda citlivo zvažovať oprávnenosť použitia štylisticky neutrálneho alebo štylisticky príznakového prostriedku. Má brať do úvahy aj to, že využívanie príznakových prostriedkov v istej oblasti vyjadrovania v inom národnom spoločenstve nemôže byť vždy meradlom používania príznakových prostriedkov v paralelnej oblasti vyjadrovania v slovenčine. Pri výbere štylisticky príznakových prostriedkov je teda potrebné zachovať únos-

nú mieru a ich používanie má byť funkčne odvôvodnené.[1] Príznakovými jazykovými prostriedkami možno účinne charakterizovať postavy, ale aj prostredie, v ktorom sa postavy pohybujú. Nazdávame sa však, že vo filme nemožno nechať všetky postavy z rozličných spoločenských vrstiev hovoriť rovnako. Veď ani príslušníci tých istých spoločenských vrstiev nehovoria rovnako, ale sa v reči odlišujú (napr. ani študenti nevyužívajú rovnako vo svojej reči študentský slang). Keby všetky postavy vo svojich prejavoch v rovnakej miere a vo všetkých situáciách využívali príznakové prostriedky, stratila by sa účinnosť použitých prostriedkov, stratila by sa možnosť takýmito prostriedkami diferencovane charakterizovať postavy a nezodpovedalo by to ani miere využívania príznakových prostriedkov v príslušnej oblasti komunikácie u nás. Príznakové (aj nespisovné) prostriedky vždy totiž fungujú ako protiváha neutrálnych spisovných prostriedkov, resp. na pozadí spisovného jazyka.

Od funkčného využívania štylisticky príznakových (i nespisovných) prostriedkov treba odlíšiť používanie chybných jazykových prostriedkov, či už ide o lexikálnu rovinu (napr. nesprávne utvorené slová, slová používané v inom význame, ako sú všeobecne ustálené, zamieňanie významov príbuzných slov), o morfologickú rovinu (nenáležité pádové prípony alebo slovesné tvary), o syntaktickú rovinu (chybné slovesné väzby, narúšanie ustálenosti v používaní predložiek, chybný slovosled) alebo o hláskovú rovinu. Dôležité je teda aj dôkladné poznanie syntaktických zákonitostí slovenčiny. Prekladateľ sa nesmie dať ovplyvniť stavbou vety v origináli, ale musí uplatňovať stavebné postupy platné v slovenčine.

Okrem odborných kvalít prekladateľa je nevyhnutným predpokladom dobrého prekladu aj dôverné oboznámenie sa s filmovým dielom. Prekladateľ skôr než pristúpi k prekladaniu, musí film vidieť, musí získať predstavu o jeho časovom zaradení, o prostredí, v ktorom sa dej odohráva, o jednotlivých postavách aj o niektorých osobitostiach v ich reči. Nestačí teda prekladať priamo iba z dialógových listín. Ak prekladateľ túto prípravnú fázu vynechá, výsledný efekt zvyčajne nebude zodpovedať požiadavkám na dobrý dabing, ale ani predstavám divákov.

Uvedieme niekoľko konkrétnych príkladov na ilustráciu toho, ako výber jazykových prostriedkov môže negatívne ovplyvniť okolnosť, ak sa prekladateľ pred prekladaním dostatočne neoboznámil s filmo-

[1] O funkčnom používaní príznakových prostriedkov pri tvorbe dabovaných filmov sa hovorilo aj na seminári o dabingu, ktorý 2. 3. 1977 usporiadala Hlavná redakcia programov zo zahraničia Československej televízie v Bratislave vo Filmovom klube v Bratislave (správa o seminári bola uverejnená v časopise Televízia, roč. 1977, čís. 15, s. 7).

vým dielom, resp. ak neberie pri výbere jazykových prostriedkov do úvahy to, v akom prostredí sa dej filmu odohráva. Nie je primerané, ak vodičom kamiónov na diaľkových trasách vloží do úst dialógy s jazykovými prostriedkami, ktoré sú skôr typické pre knižný štýl, resp. pre úplne iné prostredie ako šoférske, a ktoré sú veľmi vzdialené od bežnej živej reči, resp. vôbec nie sú v slovenčine zvyčajné (príklady sú z nemeckého filmu). Napr. vodič kamióna zmiznutie vozidla komentuje slovami: *To je neskutočné. Bezhraničná drzosť. To je dopustenie hneď zrána. (...) Už je raz preč, plačom ho späť nedostaneme.* V inej situácii zasa hovorí: *Život sa koná ináč, ako si to vaše ementálske hlavy vedia predstaviť (...) Čo sa dialo v noci?* (Situačne vhodnejšie by boli napr. takéto vyjadrenia: *To sa mi asi sníva. Taká bezočivosť. To nám bol čert dlžný hneď ráno. V živote to býva inak... Čo bolo v noci?* Pravda, naznačené úpravy nie sú jediným riešením.)

Vplyv originálu na prekladateľa vidieť zasa napr. na spojení *hneď si zaviažem uzlík.* Tu sa totiž nerešpektuje ustálenosť spojenia *urobiť si uzlík*, resp. *uzol* (obyčajne na vreckovke, aby človek niečo nezabudol, ale pod vplyvom ruského originálu prekladateľ použil namiesto slovesa *urobiť* sloveso *zaviazať* (v ruštine je *zaviazať na pamiať uzelok*).

Silný vplyv originálu vidieť pri preklade dialógov sovietskych filmov aj na pozdravoch. V dabovaných sovietskych filmoch sa totiž stretávame prevažne s pozdravmi *zdravím ťa, zdravím vás,* ktoré nepatria k základným pozdravom používaným v slovenčine. Ruské pozdravy *zdravstvuj, zdravstvujte* majú totiž v slovenčine základné ekvivalenty v pozdravoch *dobré ráno, dobrý deň, dobrý večer.* V istých prípadoch možno siahnuť aj po príznakových pozdravoch *ahoj, servus, čao* atď. Pri nadmernom používaní pozdravov *zdravím ťa, zdravím vás* vo všetkých komunikačných situáciách ide vlastne iba o mechanický preklad nerešpektujúci špecifickosť situácie, v ktorej sa pozdrav použije.

Napokon ešte jedna ukážka na nevhodný preklad z ruského originálu. Spojenie *vozdušnyj korabľ* prekladateľ preložil ako *vzducholoď* (základný význam spojenia *vozdušnyj korabľ*) a neuvažoval nad tým, že vo vete *Pohodlné vzducholode TU-154 vás prepravia do hlavného mesta Kene...* nie je takýto preklad vecne primeraný; tu bolo treba siahnuť po obraznom vyjadrení *vzdušný koráb,* ktoré sa na prvý pohľad môže javiť ako mechanicky preložené, no v danom prípade opodstatnené, pretože značka *TU-154* sa spája s predstavou sovietskych prúdových lietadiel, nie vzducholodí.

Týmito niekoľkými príkladmi sme chceli ilustračne dokumentovať to, aký dôležitý je výber vhodných jazykových prostriedkov podľa komunikačnej situácie, a zároveň pripomenúť, že prekladateľ nesmie mechanicky prekladať jednotlivé vety alebo slovné spojenia, ale musí ich konfrontovať s obrazom, so situáciou, ktorá sa na plátne odohráva.

Pravda, jazykovú kvalitu dabingu neovplyvňuje len prekladateľ, ale aj upravovateľ, ktorý môže slabšie miesta prekladu odstrániť, ale necitlivým zásahom aj prekladu uškodiť. Druhým činiteľom ovplyvňujúcim jazykovú kvalitu dabingu je teda úprava textu. Čím je preklad jazykovo kvalitnejší, tým menej musí doň zasahovať upravovateľ. U upravovateľa sa už nepredpokladá dôverné poznanie jazyka originálu. Nevyhnutnou požiadavkou je však dobré poznanie národného jazyka v celej jeho šírke, aby jeho zásahy do textu prekladu, ktoré sú niekedy nevyhnutné z hľadiska technickej realizácie dabingu, boli jazykovo primerané.

Tretím činiteľom ovplyvňujúcim jazykovú kvalitu dabingu sú jeho realizátori, teda herci, ktorí nahovoria slovenský text. Herci ovplyvňujú predovšetkým zvukovú stránku dabingu. U nich sa predpokladá dokonalé ovládanie súčasnej ortoepickej kodifikácie, poznanie prípustných odchýlok od nej, poznanie štýlov výslovnosti a výslovnostných variantov, ale aj prozodických vlastností jazyka (dĺžka, prízvuk, dôraz, melódia, intonácia, tempo, pauza), ktoré ovplyvňujú jazykový rytmus a dynamickosť jazykového prejavu a ktoré sa môžu využívať aj na vyjadrenie citovej zaujatosti hovoriaceho na obsahu výpovede alebo ako štylistické prostriedky. Je prirodzené, že hlavná zodpovednosť za rešpektovanie, ale aj využívanie zvukových prostriedkov jazyka spočíva na režisérovi, ktorý môže hercov dabérov pri konečnej realizácii ovplyvniť. On spolu s dabérmi dáva dabingu konečnú podobu.

Vo verejnosti sa často porovnáva úroveň českých dabingov so slovenskými. Neprichodí nám vyslovovať sa o úrovni technickej realizácie českých a slovenských dabingov, no aby v jazykovej zložke slovenské dabingy nezaostávali, treba zodpovedne pristupovať k jazykovému pretlmočeniu filmového diela a dôsledne využívať celé bohatstvo národného jazyka. Niektoré slovenské dabingy nás presviedčajú o tom, že pri zodpovednom prístupe k práci na dabovaní filmu sú slovenské dabingy schopné dosiahnuť naozaj dobrú úroveň.

Ako sme naznačili, jazykovú zložku dabingu ovplyvňujú tri činitele — preklad, úprava, realizácia a z nich na prvom mieste preklad. Od prekladu primárne závisí jazyková kvalita dabingu, lebo na ňom budujú aj ostatní realizátori. Sme tej mienky, že slovenčina je dosť rozvitý a bohatý jazyk, aby mohol poslúžiť na adekvátne pretlmočenie dialógov akéhokoľvek filmového diela; treba len mať chuť a vôľu vynaložiť patričnú námahu a nezvaľovať vinu za nie celkom vydarený výsledný produkt, t. j. dabovaný film, na niekoho iného, kto sa nezúčastňuje na jeho tvorbe.[2] Tu by sme chceli pripomenúť mienku

[2] S takýmto prístupom sme sa stretli v časopise *Život* z 11. 11. 1982 v besede redaktorov so zodpovednými pracovníkmi Hlavnej redakcie programov

básnika Štefana Moravčíka, ktorú sme si niečo pred vyše rokom prečítali v bratislavskom Večerníku, „že slovenčina dokáže zázraky. Je tu ešte veľa predsudkov a povier, ktoré sa dajú odstrániť jedine dobrou robotou, kvalitným prekladom". A my dopĺňame, že v súvislosti s dabingom aj kvalitnou úpravou a realizáciou.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

O priezviskách na -oň typu Suchoň, Hroboň, Treskoň

VLADO UHLÁR

Priezviská so zakončením na *-oň* (čiže so slovotvornou príponou *-oň*) sa síce medzi slovenskými priezviskami nevyskytujú veľmi často, ale práve vďaka ich zakončeniu tým väčšmi upútava ich slovotvorná a zvuková podoba.

Z čiastkovej analýzy istej časti slovenských priezvisk nemôžeme robiť ďalekosiahle závery o ich starobylosti, hoci historické doklady z antroponomastiky iných slovanských národov presvedčivo preukazujú ich starší pôvod a neraz už z osobných mien. Aj napriek tomu sa obmedzíme iba na časť v súčasnosti jestvujúcich priezvisk, a to už aj preto, že sa dnes v slovenčine nepoužívajú rodné (krstné) mená so zakončením na *-oň*, ale iba priezviská tohto typu. Hoci nemáme k dispozícii takéto priezviská z celého Slovenska, i tá ich značná časť (najmä z Liptova a severozápadného Slovenska) poskytuje cenný a zaujímavý jazykový materiál z tej časti slovenskej slovnej zásoby, ktorá slúžila za ich základ.

V onomastike (náuke o vlastných menách) sa uplatňuje presvedčenie, že všetky vlastné mená vznikli zo všeobecných podstatných mien (apelatív) a že takéhoto pôvodu sú aj osobné mená, hoci vplyvom dlhého a zložitého vývinu, najmä pôsobením iných jazykov, je ich

---

zo zahraničia Čs. televízie v Bratislave, kde sa J. Mazanec posťažoval, že tvorcovia slovenského dabingu sú v nevýhode oproti tvorcom českého dabingu, lebo slovenskí jazykovedci bránia v dabovaných filmoch používať hovorovú reč, slangové či iné nespisovné výrazy. Pravda, autor tohto výroku asi zabudol na to, čo sa o funkčnom využívaní príznakových prostriedkov (a to aj hovorových a slangových) na charakterizovanie postáv a prostredia povedalo okrem iného aj na spomínanom seminári o dabingu, na ktorom sa zúčastnili aj zástupcovia jazykovedcov.

pôvod zastretý neraz takmer do nezreteľnosti. O osobných menách (priezviskách, rodných menách) cudzieho pôvodu to platí v ešte väčšej miere.

Apelatíva utvorené z rozličných slovných základov slovotvornou príponou *-oň* sa v slovenčine vyskytujú iba v malom počte. Bežnejšie sú iba výslovne expresívne podstatné mená *odroň* (nevychovaný človek, bezočivec, neokrôchanec), *corgoň* (odrastený chlapec, najmä v spojení *starý corgoň)* a menej známe *mogoň* (nadetý žalúdok z brava, prenesene nemotorný človek, mego, megrivo). J. Horecký (Slovotvorná sústava slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959) uvádza viaceré odvodeniny, ale o ich používaní v súčasnej slovenčine sám vyslovuje pochybnosti. Zo starších diel a slovníkov dokladá podstatné mená na *-oň* aj s kladným expresívnym zafarbením, ako *mladoň, beloň, sivoň,* aj s negatívnym expresívnym zafarbením. Viaceré z nich sú archaizmy, niektoré sú známe v miestnych nárečiach, no ani ostatné nepatria do bežnej slovnej zásoby. Ešte menej zrozumiteľné sú výrazy *lesoň* (vraj boh lesov — podľa Loosovho slovníka) a *vetroň* (vraj boh vetrov; v súčasnosti je *vetroň* názvom bezmotorového lietadla). K nim patrí aj osihotený výraz *dôloň* vo význame „obyvateľ doliny" (výrazu *doloň* je protikladným slovom *horoň,* podľa ktorého iste utvoril meno svojho hrdinu *Horoňa* vo Víťaznom páde P. Jilemnický).

Je pravdepodobné, že aj osobné mená (priezviská) utvorené slovotvornou príponou *-oň* majú alebo aspoň pôvodne mali výrazne expresívny, výrazne citovo zafarbený ráz. Viaceré z nich majú paralely v priezviskách z toho istého slovného základu, ale s inými slovotvornými príponami alebo aj bez nich. Porovnaj: *Suchoň, Suchánek, Suchár* i *Suchý; Mudroň, Mudroník, Mudrončík, Mudrák, Múdry; Hruboň, Hrubec, Hrubina, Hrubý; Tvrdoň, Tvrdko, Tvrdek, Tvrdý; Sivoň, Sivok, Sivák;* od *chabý* nárečí. *chabrý* je *Chaboň, Chabroň, Chabreček.*

Všetky tieto priezviská majú základ v prídavných menách a vyjadrujú zväčša dosť priezračne tú vlastnosť osoby, ktorá je vyjadrená vo význame základného mena (presnejšie tej osoby, ktorá prvá bola nositeľom takéhoto priezviska). Je zjavné, že niektoré typy takýchto priezvisk sa zriedka vyskytujú v tom istom nárečí, pravidelne je obdobná frekvencia častejšia v susedných nárečiach.

Známejšie sú aj ďalšie priezviská na *-oň* zo základu prídavných mien: *Staroň, Mladoň, Široň* (od *široký, šíry; široň* „vôl so širokými rohami), *Rydzoň* (rýdzi — ryšavý), *Čuloň, Lisoň, Lisoňák* (ale *Lysý, Lysák), Hrdoň,* (i *Hrdek, Hrdko), Miloň, Krasoň (v* Kukučínovom románe *Lukáš Blahosej Krasoň* v protiklade k autorovmu vzoru: *Samo Bohdan Hroboň).*

Významovo menej priezračné sú priezviská na *-oň* z podstatných

mien hmotných i nehmotných: ich expresívnosť zavše nie je zjavná: *Sadloň; Saloň; Megoň* (porov. *mego* i *mogoň*); *Hlavoň (Hlaváč, Hlavčo, Hlavatý, Hlava); Rohoň (Roháč); Muroň; Horoň (Horník, Horák), Dôloň (Dolník, Dolák); Kosoň; Srpoň, Tisoň, Turoň; Kozoň, Ryboň* (k *ryba*), *Cecoň (Ceconík), Čuboň (Čuba), Coboň* (neznámy základ), *Jadroň; Halvoň, Halvoník* (od *holba, halva*), aj *Golboň, Golvoň; Hodoň* (od *hody?*), *Duchoň (duch, duchovný); Snegoň (sneh), Švidroň* (od náreč. *švidrík* čiže *obrtlík*); *Kedroň (Keder, Kedrovič:* z cudz. *káder* na obuvi alebo *gedra* „úžľabina, jama" z maď. *godor*).

Väčšiu skupinu priezvisk na *-oň* tvoria činiteľské mená utvorené zo slovesných základov. Aj pri nich sa zavše pociťuje expresívnosť, dokonca aj pejoratívnosť. Také sú: *Treskoň* (od *trieskať, tárať*), *Trasoň (triasť), Hvizdoň (hvízdať), Lizoň (lízať), Crkoň (crkať), Drgoň (drgať), Puchoň (puchnúť* vo význame „tučnieť"), *Lazoň (loziť — laziť* = „chodiť kade-tade"), *Pisoň (písať, spisovať), Srogoň* (náreč. forma — azda od základu, ktorý je v slovese *strgáňať*), *Točoň (točiť sa), Boroň (boriť), Zboroň (zboriť).*

Treba počítať aj s pôsobením analógie, preto daktoré priezviská možno spájať aj s nezvyčajným typom obyvateľských mien: *Lazoň* (obyv. pochádzajúci z lazov), *Puchoň* (z Púchova), *Boroň* (z Borového), *Zboroň* (zo Zborova, pravidelne však je *Zborovan; Zborovian*).

Analógia sa uplatnila celkom zjavne pri tvorení niektorých priezvisk z cudzích osobných mien, napr. *Maksoň, Maxoň* (z *Maximilián*), *Martoň, Martöň* (píše sa *Martvoň;* z *Martin*), *Balvoň* (z *Baltazár, Balko, Balo*), *Burdoň* (z *Burián,* obdobne *Burda*), *Bartoň* (z *Bartolomej* i *Barnabáš*), *Boroň* (azda aj z *Borislav, Borivoj*), *Zboroň* (azda podľa *Boroň* a miest. názvu *Zborov*). I priezvisko *Miloň* môže byť už skrátením (podľa *Miloslav, Milhosť,* pravda, tie majú v základe tiež koreň *mil-,* ktorý je v príd. mene *milý*).

K maďarskému menu *biró* (richtár) bolo pritvorené priezvisko *Biroň* i *Birvoň* (z *Biröň*). Pochopiteľne v priezvisku *Bizoň* (maď. *bizony* „veru") nejde o slovotvornú príponu *-oň;* pôvodne to bola prezývka človeka, ktorý v slovenskom prostredí používal túto maďarskú časticu.

Z obrovského bohatstva slovenských priezvisk sme sa v tomto príspevku usilovali sprítomniť jednu charakteristickú skupinu so slovotvornou príponou *-oň.* Priezviská na *-oň* si v slovenčine zasluhujú pozornosť jazykovedca i vlastivedného pracovníka.

ul. 5. apríla, Ružomberok

ROZLIČNOSTI

Vmestok, vtrúsenina, inklúzia

Z Výskumného ústavu zváračského v Bratislave sme dostali list, v ktorom autori nastoľujú zaujímavý terminologický problém: „Termíny *vmestok, vtrúsenina,* ktoré uvádza šesťjazyčný terminologický slovník fyzikálnej metalurgie (vyšiel v Bratislave vo vydavateľstve Veda r. 1981), sú v našom odbore veľmi frekventované. Pomenúvajú nekovovú časticu vzniknutú pri tuhnutí kovov a zliatin a uzavretú v kovovej hmote. Termín *vmestok* je pravdepodobne odvodený z pojmu *‚vmestnaný'*, pretože častica je v kovovej hmote akoby násilne uzavretá. Termín *vtrúsenina* túto skutočnosť z vecného hľadiska nevystihuje, lebo pri tuhnutí kovov sa ani úmyselne, ani svojvoľne takéto častice do taveniny ‚nevtrúsia'. O jazykovej správnosti termínu *vmestok* vznikajú pochybnosti a hľadá sa zaň náhrada v termínoch *vmiešanina, vkľúčenina,* ktoré nie sú správne z vecného hľadiska (netvorí sa zmes). Únikom môže byť používanie prevzatého termínu *inklúzia,* ale to považujeme za ochudobnenie slovenskej terminológie. Obraciame sa na Vás, aby ste z jazykového hľadiska posúdili správnosť termínu *vmestok,* pretože z vecného hľadiska je tento termín zo všetkých alternatív najvýstižnejší a v hovorenej reči medzi odborníkmi najviac používaný. Ide nám o to, aby sa vžil termín správny z jazykového i vecného hľadiska."

Terminologický problém, ktorý sa v liste predkladá na riešenie, je jedným z mnohých príkladov na rozkolísavanie terminológie. Pred vydaním spomínaného šesťjazyčného terminologického slovníka z odboru metalurgie vyšli totiž viaceré odborné slovníky, ktoré nezaznamenávajú termín *vmestok,* ale na pomenovanie toho istého pojmu ustaľujú termín *vtrúsenina.* Tak je to napr. v príručkách Polytechnický náučný slovník (Bratislava, Alfa 1968, s. 520), Česko-slovenský technický slovník (Bratislava, príloha časopisu Technická práca 1969, s. 233), Technický prekladový slovník anglicko-nemecko-francúzsko-rusko-poľsko-slovenský. Zváracia technika (Bratislava, Alfa 1974, 764 s.). V poslednom slovníku sa termín *vtrúsenina* na rozdiel od dvoch predchádzajúcich slovníkov neuvádza ako samostatné heslo, ale ako základný termín vo viacslovných termínoch, medzi nimi napr. v termínoch *medené vtrúseniny* (heslo C 386), *vtrúsenina tavidla* (F 257), *riadková vtrúsenina* (L 128) a v ďalších. V tejto súvislosti nie je zanedbateľné, že Česko-slovenský slovník (Bratislava, Veda 1981, 2,

vyd. 792 s.) uvádza pri hesle *vměsek, vměstek* ako slovenský ekvivalent podobu *vtrúsenina* (s. 628). Ak sa teda pri vydávaní terminologického slovníka z oblasti fyzikálnej metalurgie nebrali do úvahy tieto fakty, treba to kvalifikovať ako rozkolísavanie terminológie.

Pri zavedení termínu *vmestok* mohla zohrať istú úlohu analógia s názvami vecí vzniknutých v rozličných výrobných procesoch a utvorených príponou *-ok* zo slovesného slovotvorného základu (porov. termíny *vtlačok, zliatok, prísušok, výparok, odprašok* a i.). Ale so zreteľom na našu jazykovú situáciu sa ako pravdepodobnejšia ukazuje nápodoba (alebo adaptácia) českého termínu *vměstek* a potom jej hojné používanie v hovorených prejavoch odborníkov, ako sa to pripomína aj v liste. Lenže ani dvojicu termínov *vmestok — vtrúsenina* nemožno hodnotiť iba na báze jazykovej správnosti. (Ukazuje sa totiž že aj podoba *vmestok* je z jazykovej stránky prijateľná.) Pri hodnotení treba uplatniť ešte ďalšie kritériá, napr. kritérium ustálenosti. Podľa neho nie je terminologicky vhodné utvárať synonymické dvojice alebo aj synonymické rady termínov, ak už jestvuje kodifikovaný (ustálený) termín.

Termíny *vmestok — vtrúsenina* treba ďalej analyzovať z hľadiska výberu motivačného prvku a jeho realizácie vo vlastnom termíne. Na potrebu takejto analýzy nepriamo upozorňuje konštatácia, že „pri tuhnutí kovov sa ani úmyselne, ani svojvoľne takéto častice do taveniny ‚nevtrúsia'". Ak totiž častice nemôžu byť do kovovej hmoty vtrúsené, nemôžu byť do nej ani ‚vmestené' a potom v jednom aj v druhom prípade ide o nevhodnú motiváciu pomenovania. Za takejto situácie prevzatý termín *inklúzia* nie je únikom od riešenia pomenúvacieho problému, lež istý spôsob riešenia v terminologickej praxi celkom bežný. Toto riešenie sa ukazuje ako prijateľné s ohľadom na niektoré cudzojazyčné terminológie (porov. anglický termín *non-metallic inclusion*, francúzsky termín *inclusion non métallique* a i.).

Pri podobách *vkľúčenina, vmiešanina* je zreteľná korešpondencia s ruským termínom *vkľučenije,* resp. poľským termínom *wtrącenie,* ale o nich netreba ďalej uvažovať, hoci sú utvorené správne. Pribratím týchto termínov by sa už celkom porušil terminologický princíp, podľa ktorého jednému pojmu má zodpovedať jeden termín.

Terminologický problém, na ktorý sa opýtali pracovníci Výskumného ústavu zváračského, by sa mal podľa našej mienky uzavrieť tak, že sa bude rešpektovať dávnejšie kodifikovaný termín *vtrúsenina,* hoci jeho motivácia nie je celkom priliehavá. Popri tejto podobe možno ako synonymum akceptovať prevzatý termín *inklúzia.* Rozširovanie tejto dvojice o ďalšie synonymá *(vmestok, vkľúčenina, vmiešanina)* je terminologicky neúnosné. Napokon treba upozorniť, že celú informáciu o pojme nenesie sám termín, lež termín v jednote s definíciou.

Definícia je schopná korigovať dôsledky menej výstižnej motivácie pomenovania.

Ivan Masár

Lingvistický nie je jazykový

V slovenskom preklade knihy litovského autora J. Minkiavičius a *Náboženstvo v mnohonárodnom svete* (Bratislava, Pravda 1981. 232 s. Z ruštiny preložil Juraj Zelman) sme sa stretli s neprimeraným použitím slova *lingvistický* v týchto vetách: *Ak však budeme skúmať obyvateľstvo zemegule z hľadiska etnicko-lingvistických skupín, celkov a jednotlivých národov...* (s. 16); *Rozlišujú sa napríklad tri skupiny afrických judaistov: sefardskí Židia, Aškenázci a etiópski Falaši, ktoré sa od seba značne odlišujú kultúrou a etnicko-lingvistickou genealógiou* (s. 19); *Najväčšie lingvistické celky a skupiny — indoeurópska, čínsko-tibetská, austronézska, semitohamitská, dravidská a bantuská — zahrnujú približne 85 % ľudstva* (s. 30). Na s. 54 sa hovorí *o prelínaní štátnych hraníc, o lingvistických bariérach medzi rozdielnymi spoločnosťami* a znova *o lingvistických skupinách.*

Z uvedených príkladov vyplýva, že prekladateľ stotožňuje slovo *lingvistický* so slovom *jazykový*, hoci obe slové nie sú významovo totožné. *Lingvistický* znamená *jazykovedný (lingvista — jazykovedec, lingvistika — jazykoveda;* rovnako je význam týchto slov vymedzený napríklad v Slovníku cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 944 s.). Nehovoríme preto o *etnicko-lingvistických celkoch* (ak použijeme slovné spojenie z textu), ale o *etnicko-jazykových celkoch.* Ide o etnické celky, pre ktoré je charakteristický určitý jazyk alebo jazyky. Podobne nemôžeme v spomínanom kontexte hovoriť o *etnicko-lingvistickej genealógii,* ale o *etnicko-jazykovej genealógii* (genealógia týkajúca sa jazyka, nie lingvistiky či lingvistov). Ani v ďalších prípadoch nejde o *najväčšie lingvistické celky a skupiny* a o *lingvistické bariéry,* ale o *jazykové celky a skupiny* a *jazykové bariéry* (opäť tu nejde prvotne o vzťah k lingvistike či lingvistom, ale k jazyku).

Ak by sme chceli použiť namiesto domáceho slova *jazykový* prevzaté slovo, mohlo by prísť do úvahy výraz *lingválny,* ktorý by popri domácom slove *jazykový* bol primeraný v spojeniach *etnicko-lingválne skupiny, etnicko-lingválne celky* vzhľadom na súrodosť daného spojenia. V spojení *jazykové skupiny, jazykové bariéry* by sme sa priklonili k použitiu domáceho slova, ktoré je v takýchto spojeniach bežné aj v

lingvistickej literatúre (napríklad rozdelenie na *jazykové rodiny* a *jazykové zväzy*).

V ruštine sa slovo *lingvističeskij* často používa aj vo význame *jazykový*, napríklad *lingvističeskije javlenija* — *jazykové javy*, *lingvističeskij atlas* — *jazykový atlas* a v niektorých ďalších spojeniach. Podobný stav je aj v angličtine. V slovenčine sa však obe slová v spomínanom kontexte nezamieňajú.

Juraj Šikra

Jasle — jasľový, nie jaselský.

V Pravde sme na viacerých miestach jedného príspevku zaregistrovali prídavné meno *jaselský* (14. 1. 1983, s. 5), napr.: *Sme radi, hovorí jaselská detská sestra ... — Ako hovorí smernica pre siedmu päťročnicu o šestnástich jaselských miestach na tisíc obyvateľov ... — A tak získanie ďalších jaselských miest ...*

Od podstatného mena *jasle* sa tvorí vzťahové prídavné meno príponou *-ový: jasle — jasľový*. Takto sa tvoria prídavné mená aj od iných podstatných mien ženského rodu, pri ktorých je pred nominatívnou príponou spoluhláska *ľ*, napr.: *husle — husľový, ríbezle — ríbezľový, knedľa — knedľový, šabľa — šabľový, jedľa — jedľový, fakľa — fakľový, mandľa — mandľový, mašľa — mašľový*. Podoba prídavného mena *jasľový* sa uvádza aj v Slovníku slovenského jazyka I (1959, s. 634) a dokladá sa spojeniami *jasľový lekár, jasľový personál*. E. Smiešková v príspevku *Jasľový* (Jazyková poradňa. 1. Bratislava, SNP 1957, s. 139) upozornila, že v tlači i hovorovej reči sa začína používať nesprávny tvar *jaselský* namiesto *jasľový*, ale nesprávne podoby uvádza so spoluhláskou *ľ: jaseľský presonál, jaseľská starostlivosť, jaseľské zariadenie*. Predpokladá, že prídavné meno *jaseľský* vzniklo pod vplyvom iných výrazov zo zdravotníckeho odboru, ako sú *ošetrovateľský, dojčenský*.

Aj príponou *-ský* sa v spisovnej slovenčine vyjadruje istý vzťah, no slovotvorným základom pri tvorení príponou *-ský* sú najčastejšie miestne (zemepisné) názvy, napr.: *prešovský, švédsky*, zriedkavejšie býva v slovotvornom základe názov vecí: *dvorský, zemský* (J Horecký, Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov, 1971, s. 174). Od názvov rozličných vecí sa tvoria prídavné mená príponou *-ový (klubový, učebnicový, parketový, fázový, domový, izbový, palácový* a pod.), ktorá je v súčasnej spisovnej slovenčine veľmi produktívna predovšetkým pri tvorení adjektív od novších slov a termínov, napr.: *miestenkový (systém), nadstavbové (vyučovanie), pamäťový (počítač)* atď.

Ústrojná podoba prídavného mena utvoreného od pomnožného podstatného mena *jasle* má teda príponu *-ový*. Z toho dôvodu treba používať spojenia *jasľová sestra, jasľové zariadenie, jasľové miesto, jasľové umiestnenie, jasľová výchova, jasľová starostlivosť* a pod.

Jozef Jacko

SPRÁVY A POSUDKY

Roháč vo veku zrelosti

Rok 1983 je pre časopis *Roháč* jubilejný. V ňom náš satiricko-humoristický týždenník dosiahol mužný vek: 1. apríla tohto roku je tridsaťpäť rokov odvtedy, čo vyšlo jeho prvé číslo. Je príznačné a nie náhodné, že deň jeho narodenia je len na časovú piaď od februára 1948.

Roháč je týždenník, nuž za tridsaťpäť rokov je to tisícosemstodvadsať čísel; keď predpokladáme po celý čas rozsah 16 strán, je to spolu dvadsaťdeväťtisícstodvadsať strán textu a na nich záplava obrázkov, čo v časopise takéhoto druhu rozprávajú dakedy viac ako slová. Napokon pripomenieme, že redakcia Roháča dostala iba v r. 1982 dvetisíc listov; je to úctyhodné množstvo pracovného, ale aj študijného materiálu.

Múdre príslovie, ktoré ponúkol *Roháč* v prvom tohtoročnom čísle: *Slová sa majú vážiť, nie rátať,* i nám káže radšej vážiť ako rátať, nuž vážme. No predtým predsa len ešte malé dvojné číselné porovnanie v našej súvislosti z pohľadu na jazykovú kultúru. *Roháč* je takmer o päť rokov starší ako *Jazyková poradňa* v rozhlase (v septembri 1982 mala tridsiate narodeniny) a Kultúra slova je proti nemu len dievčička — má ešte iba na sedemnásty. Treba povedať, že *Roháč* nie je tejto dievčici cudzí; ona si ho v dobrom obchádza, hoci vie, že tento mužný junák má priam v rodnom liste príkaz ostať slobodným a nezávislým mládencom.

Kultúra slova svoj vzťah k *Roháču* dokumentovala prostredníctvom dvoch článkov. — Prvý napísal Š. Michalus pod nadpisom *O jazykovej stránke Roháča* (Kultúra slova, *5,* 1971, s. 45—48); článok je zhrnutím referátu predneseného na besede o pätnástich číslach 23. ročníka (1970). O jazykovej stránke *Roháča* besedovali s jeho redaktormi J. Oravec a Š. Michalus na sklonku r. 1970. A ako to už býva, keď sa na besedách cúdi, premŕva sa zrno, ale aj pleva. V náznaku to ukázal i referujúci článok. Autor ho uzavrel: „Sme radi, že redaktori prijali naše kritické pripomienky a vyslovujeme ochotu pomáhať im v ich zodpovednej robote. Ak sa bude k otázkam jazykovej kultúry pristupovať všade s takou zodpovednosťou, ako je to v prípade redakcie Roháča, nemusíme mať o úroveň kultúry slovenčiny obavy."

Druhý článok má názov *Špecifický pomocník jazykovej kultúry;* napísal ho I. Masár (Kultúra slova, *8,* 1974, s. 124—126). Svoje výskumné východisko a výsledok zistení charakterizoval takto: „Sústavne sme sledovali 26. ročník

(1973) a presvedčili sme sa, že redakcia pomáha v oblasti jazykovej kultúry vedome a sústavne. Za priameho pomocníka možno označiť rubriku *Úradným jazykom* a rubriku *Čo píšu iní.*" — Článok sa uzaviera slovami: „Cieľom tohto pristavenia sa pri Roháči je najmä ocenenie pozitívnej práce, ktorú tento týždenník vykonáva na prospech jazykovej kultúry, ale aj opätovné upozornenia na niektoré jeho jazykové nedostatky. Predpokladáme, že bude mať taký účinok, ako mala beseda s redaktormi Roháča a jazyková recenzia 23. ročníka časopisu." (Odkaz na článok Š. Michalusa.)

Kto pokrstil náš satiricko-humoristický týždenník *Roháčom,* dobre hľadal a s vtipom vybral. A tak si *Roháč* od roháča od začiatku vypožičal obranné i útočné ústroje: pichá, štípe, šklbe, trhá, seká, v kliešťach ostrých parožkov dusí všetko, čo by chcelo nášho človeka prerobiť na smiešneho skrpateného meštiackeho človiečika, ale neraz i na hnusnú hrabavú a žravú potvoru.

Túto ozdravovaciu robotu vykonáva *Roháč* vytrvalo už tridsaťpäť rokov. V hlave a v srdci vyvoláva smiech a cezeň hlas nápravného svedomia. — Smiech vraj posilňuje zdravie, lieči, uzdravuje, a tak predlžuje život. Do lieku patrí nielen medový sirup, ale aj príkra horčina. Majú ju aj injekčné parožky nášho *Roháča,* celkom tak, ako sa to vraví v pointovej veršovanej rubrike *Bodka za Roháčom* vo 4. tohtoročnom čísle:

Satira je ako strom,
vlahu ťahá zdola.
Nech sa splní do bodky
všetko, po čom volá.

Redakcia *Roháča* listy nielen číta, ale ich aj účinne podáva ďalej. — Nikto sa nechce dostať do roháčskych parožkov a tak si náš nápravný týždenník so zadosťučinením môže v rubrike *Roháč vybavil* zafajknúť tie boľačky, ktoré svojím britkým zásahom zahasil.

V tomto už treťom článku *o Roháči* nechceme pochvalu páriť s kritikou. Radšej pripomenieme, že *Roháč* v rubrike *Čo píšu iní* má kde-tu i časť *A čo píšeme my.* Tu sa pod vtipným náznakovým nadpisom kvalifikuje i vlastná kačička (pozri napr. 5. tohtoročné číslo). V tejto rubrike sa okrem logických prešľapov ukazuje najmä to, ako sa pri menej pozornej korektúre vymenené, ubraté alebo pridané písmená zahrajú so slovami: *žreby* sa prerobia na *žrebce,* z *diela* je *delo, husia koža* sa premení na *husiu kozu,* z *orchestra* je *orechester, šťava* je razom *ťava;* z *linky kvality* sa vynorí *Lenka kvality* a z *pojazdnej plošiny pojazdná plešina,* no a z *očakávame vašu prítomnosť* kvácne do textu *okakávame vašu prítomnosť . . .*

Treba pochváliť (medzi iným), že sa v *Roháči* aj *rozmýšľa,* lebo inde už takmer vždy len *premýšľajú,* že pyšným ľuďom ušili prezývku *pršinos.* Už z niekoľkých tohtoročných čísel (1983) sme si obohatili zásobu prirovnaní o sviežo názorné *lysý ako dubák* a *zbledol ako vápenná jama.* Ba navyše *Roháč* nás navádza záhradkársky fajnovo hrešiť *Zajaca jeho! Roháč* účelne pretvára ustálené frazeologické jednotky a z tejto stránky vie prerábať i ľudové pesničky. Nepohrdne ani miestne motivovaným frazeologizmom, ako je napr. *zjaviť sa ako na Borovej táčky.*

Roháč spolupracuje s bratskými časopismi z tej istej priečky a smeje sa i nad tým, čo (aj vzhľadom na svoj mužný vek) nechce pokropiť slzami. — Tak sa nám vidí, že by ešte smelšie mohol uplatňovať svoju tvorivú humoristickú licenciu v okruhu rečového novátorstva.

Na *Roháči* priamo pracuje trinásťčlenný redakčný kolektív. — Z tých, čo pomáhali piecť roháčovský úsmevný chlebík, ale aj vyrastali na ňom, spomenieme zámerne iba dvoch našich známych umelcov: Kláru Jarunkovú a Viktora Kubala. Z diela K. Jarunkovej aspoň *Hrdinský zápisník* smeruje do podstrešia Roháča. Tam Jarunková od r. 1954 pracovala, odtiaľ sa rozbiehala na tvorivé dovolenky a odtiaľ ako roháčistka aj vlani odchádzala do ďalšej oddychovej tvorivej roboty. A ako sa v *Roháči* vraví: *Tá to dotiahla najďalej.* Podobne aj Viktor Kubal je známy nielen cez *Roháč*, ale aj ako zakladateľ a úspešný rozvíjateľ slovenského kresleného filmu doma i vo svete.

I. Masár vo svojom článku napísal, že rubriky *Úradným jazykom* a *Čo píšu iní* sú naším priamym pomocníkom v oblasti jazykovej kultúry. Dnes možno to konštatovanie znásobiť a povedať: *Roháč* je náš dobrý spolupracovník. Želáme mu v mužnom veku ďalšie úspechy. Nech vtipným slovom a triafajúcim obrazom vraví smelo pravdu do očí nám všetkým bez rozdielu a nech z jeho redakcie ako z dobrej teplej hrady vyrastajú takí umelci, čo nezaprú svoju domovskú stanicu.

Nech náš *Roháč* zdravo, ale i dravo sa pasuje so starými aj novými, cudzími aj vlastnými hrieškami v okruhu jazykovej kultúry.

Roháč si našu pozornosť zaslúži v oveľa väčšej miere ako doteraz. Svojím špecifickým rázom môže totiž veľa urobiť i tam, kde nedočiahnu naše azda i pokorné jazykové rady, pripomienky a výčitky.

Sedemnásťročná *Kultúra slova* želá tridsaťpäťročnému *Roháču* mocné zdravie a ostré parožky.

Gejza Horák

Populárne o rodných menách

(MAJTÁN, M. — POVAŽAJ, M.: Meno pre naše dieťa. Bratislava, Obzor 1983. 200 s.)

Slovenská onomastika dosiahla v posledných rokoch pozoruhodné výsledky nielen v slovanských, ale aj v svetových reláciách. Výskum vlastných mien, predovšetkým osobných mien a zemepisných názvov, sa v nej rozvinul do šírky aj do hĺbky.

Možno konštatovať, že sa zmenilo aj celkové zameranie onomastického výskumu u nás. Na rozdiel od minulosti, keď v centre pozornosti boli otázky pôvodu (etymológie) vlastných mien a onomastický materiál pomáhal riešiť predovšetkým rozličné otázky z dejín (napr. problém osídlenia jednotlivých častí Slovenska, otázka ich národnostného zloženia v minulosti atď.), v súčasnosti sa rozvinul všestranný výskum jazykovej stavby vlastných mien a ich spoločenského fungovania, pričom sa nezabúda na skutočnosť, že propriá

(vlastné mená) predstavujú osobitnú a svojráznu oblasť jazykových pomenovaní, že majú svoj osobitný status.

Pri tomto široko založenom výskume sa v uplynulých rokoch akoby trochu zabudlo na sprístupnenie výsledkov výskumu pre potreby najširších kruhov záujemcov o otázky používania a fungovania vlastných mien v našej spoločnosti. Nemožno, pravda, povedať, že by chýbali akékoľvek populárno-vedecké príspevky, v ktorých by sa prístupnou formou, pritom však na patričnej vedeckej úrovni podávalo poučenie o vlastných menách. Išlo však skôr iba o drobné príspevky o jednotlivých vlastných menách, ktoré vyšli v jazykových rubrikách na stránkach niektorých našich denníkov. Dosiaľ však chýbali populárno-vedecké práce, v ktorých by sa podávalo poučenie o istej väčšej uzavretej skupine vlastných mien. Táto medzera sa v slovenskej onomastike zapĺňa iba v poslednom čase.

Spracovanie a vydanie praktickej a užitočnej knižočky *Meno pre naše dieťa* od pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV M. Majtána a M. Považaja si vynútila potreba podať všestranné poučenie o rodných menách. Slovenské osobné mená (pomenovania osôb) sa skladajú z dvoch častí (hovoríme o dvojmennej sústave osobných mien v slovenčine). Prvou zložkou našej dvojmennej sústavy je rodné meno, druhou je priezvisko. Rodné meno dostáva každý z nás hneď po narodení pri zápise do knihy narodení (matriky), priezvisko preberáme po rodičoch (zvyčajne po otcovi). Rodné meno je teda voliteľné, priezvisko je dedičné. „Pohyblivosť", voliteľnosť rodného mena vyvoláva celkom prirodzene aj zvýšený záujem oň. Rodné meno je zaujímavé najmä v čase, keď sa rodičia musia rozhodnúť, aké meno dajú svojmu dieťaťu. Preto sú rodné mená predmetom veľkého záujmu a neraz aj predmetom vášnivých debát a sporov.

Po predslove, v ktorom sa stručne hovorí o poslaní príručky, nasleduje kapitola *Rodné mená* s vymedzením podstaty tohto druhu vlastných mien. Na označenie „pohyblivého" člena osobného mena sa najnovšie zaužíval termín *rodné meno* (v skrátenej podobe iba *meno);* v minulosti bol veľmi rozšírený a dosiaľ sa ešte neraz používa termín *krstné meno,* ktorého vznik je spojený s tradíciou kresťanského krstu. Ďalšia kapitola má trochu širšie zameranie. Hovorí sa v nej o vzniku a vývine osobných mien, ktorých jednou zložkou sú rodné mená. Je tu aj zmienka o niektorých odlišných sústavách osobných mien, napr. o sústave u starých Rimanov, ktorých osobné meno pozostávalo z mena *(praenomen)* vo funkcii nášho rodného mena, ďalej z mena *(nomen),* ktoré označovalo rodovú príslušnosť asi ako naše dnešné priezvisko, a prímena *(cognomen),* ktoré mali význačnejšie osobnosti alebo rody a ktoré vystihovali istú vlastnosť osoby, napr. *Publius Ovidius Naso* (povedali by sme *Publius Ovidius Nosáč).* Spomínajú sa aj mená u starých Grékov a Židov. Tu mohlo byť aj poučenie o ruských osobných menách, ktoré sa skladajú z rodného mena, mena po otcovi čiže otcovského mena, „otčestva" (utvoreného z rodného mena otca), a priezviska (zmienka o nich je v predchádzajúcej kapitole *Rodné mená)* a nebolo by zaškodilo zmieniť sa aj o niektorých exkluzívnejších menách z iných jazykových oblastí, napr. o indiánskych *(Sivá hlava,* teda vlastne náš *Sivák),* čínskych *(Lotosový kvet)* a pod., čo sú tiež individuálne primená podľa osobných vlastností alebo zásluh. Kapitoly *Slovanské predkresťanské mená* a *Kresťanské mená* informujú o dvoch vrstvách sloven-

ských rodných mien podľa ich pôvodu, t. j. o najstaršej alebo staršej vrstve mien domáceho, autochtónneho pôvodu (živé z nich sú iba niektoré, vlastne mnohé z nich znovu ožívajú až v tomto storočí v súvislosti so snahou spestriť a rozšíriť repertoár rodných mien) a o novšej vrstve mien cudzieho pôvodu (starozákonné a novozákonné mená, neskôr aj mená svätých rímskeho, gréckeho, západoeurópskeho i východného, byzantského pôvodu). V kap. *Primená a priezviská z rodných mien* sa ukazuje na využitie rodných mien ako starších primen a novších priezvisk. Na príklade mena *Benedikt* a jeho rozličných obmien sa tu pritom poukazuje aj na využitie rodného mena ako zemepisného názvu, napr. *Hronský Beňadik, Beňadikovce, Benkovce,* rozličné staršie historické podoby atď.

Čitateľsky príťažlivá bude najmä kapitola *Tradícia, móda a výber mena.* Ukazuje sa tu na obľubu jednotlivých rodných mien v minulosti aj súčasnosti, pričom výklady sa zakladajú na presných frekvenčných údajoch, ktoré sa získali pri vedeckom štúdiu slovenských rodných mien. Pri tejto príležitosti sa veľmi taktne upozorňuje na niektoré výstrelky, ktoré prináša so sebou násilná túžba po originalite alebo neprimeraná rodičovská fantázia. Tu sa malo ešte viac zdôrazniť, aké ťažkosti môžu spôsobiť rodičia výberom exkluzívneho, výstredného rodného mena. V *Slovníku mien,* ktorý nasleduje, nachádzame výklad pôvodu jednotlivých rodných mien. Vhodne sa tu spomínajú aj odlišné rozšírenejšie inojazyčné podoby niektorých rodných mien (známe napr. zo svetovej literatúry). Na mieste sú tu aj zmienky o domáckych podobách. Otázky pôvodu slov sú v najširších kruhoch používateľov jazyka veľmi populárne, preto právom možno predpokladať veľký záujem čitateľov (používateľov) príručky o etymológiu jednotlivých rodných mien (aj keď nie je známy pôvod všetkých rodných mien alebo výklad pôvodu niektorých mien je problematický).

Z hľadiska zápisu rodného mena do knihy narodených je dôležitá časť *Neúradné podoby rodných mien.* Vo verejnosti sa nie vždy stretávame so správnym rozlišovaním týchto dvoch podôb rodných mien, čo sa prejavuje v úsilí pretláčať neúradné podoby do postavenia úradných podôb, t. j. používať ich pri zápise mena do matriky, v úradných listinách, dokumentoch a podobne. Veľa cenných praktických rád a poučení je aj v ďalších kapitolách *Vznik nových mien* (sústava rodných mien je do istej miery ustálená; nie je to však úplne stabilná, ale práve naopak dynamická sústava, do ktorej môžu vchádzať ďalšie prvky, ďalšie rodné mená); *Schvaľovacie konanie pri nezvyčajných rodných menách* a *Zmena rodného mena* (napríklad neuvážený výber rodného mena rodičmi môže neskôr viesť k potrebe zmeniť rodné meno, s čím sú spojené isté úradné formality). V praxi sa bude používať predovšetkým *Zoznam úradných podôb rodných mien,* ktorý je za týmito kapitolami. Sú to podoby, ktoré možno v SSR zvoliť na zápis do matriky. Praktickú cenu tohto zoznamu zvyšuje uvádzanie dátumu menín podľa kalendára na rok 1982 alebo starších kalendárov. Iba pri niektorých menách presný dátum nie je známy, a preto sa neuvádza. V príručke sa v *Zozname úradných podôb rodných mien* osobitne uvádzajú mužské mená a osobitne ženské mená. Tým do istej miery unikajú pozornosti používateľa rozdiely v zaradení mužských mien a od nich prechýlených ženských mien do kalendára, napr. *Ľubomír* 13. 8. a Ľubomíra *9. 8.;* vhodnejšie by bolo uvádzať mužské aj ženské mená spolu v jednom

zozname. Nasledujú ešte registre *Domácke podoby mien* a *Cudzie a staršie podoby mien*. V obidvoch zoznamoch sa už mužské a ženské rodné mená uvádzajú spoločne, nečlenia sa do dvoch pododdielov, ako je to v *Zozname úradných podôb rodných mien*.

O otázkach týkajúcich sa rodných mien sa v príručke píše populárnou formou a veľmi prístupne, takže z nej bude mať úžitok akýkoľvek čitateľ. Autori tu zužitkovali a dobre zúročili bohaté skúsenosti, ktoré nadobudli pri publikovaní početných drobných príspevkov zameraných na najširší okruh adresátov tejto literatúry. Je to v pravom zmysle populárno-vedecká publikácia, ktorá je na našom knižnom trhu potrebná „ako soľ" alebo ako dobrý poradca, ktorý nám vždy rád odpovie na naše otázky.

Ladislav Dvonč

O kvalite prekladu jednej učebnice

(MALÝ, Z. — SIMERSKÝ, M.: Elektrotechnológia. Elektrotechnické materiály pre 2. ročník SPŠE. Bratislava, Alfa 408 s.)

Učebný text, ktorému chceme tu venovať pozornosť, vyšiel v edícii elektrotechnickej literatúry ako preklad ďalšej učebnice pre stredné priemyselné školy. Preklad bol pripravený podľa českého originálu vydaného r. 1980 vo vydavateľstve SNTL Praha. Nebudeme sa tu zaoberať kvalitou originálu, iba poznamenávame, že nie je vysoká. Voľbou erudovaného prekladateľa, dobrého špecialistu z odboru, ako aj starostlivým redakčným spracovaním však bolo možné v značnej miere napraviť nedostatky originálu a poskytnúť tak žiakom učebnicu primeranej kvality. Táto možnosť sa však nevyužila. Na tomto konštatovaní nič nemení ani to, že niektoré menšie nedostatky originálu boli v preklade skutočne odstránené. V mnohých prípadoch je totiž preklad nesprávny, skreslený a sú v ňom rozličné terminologické, jazykové a iné chyby.

Popri chybách v preklade, ktoré môže pozornejší žiak odhaliť, je v texte mnoho chýb, pri ktorých je pravdepodobnosť odhalenia podstatne menšia. Máme na mysli také chyby, ako je napr. na s. 179. Tu sa o keramike uvádza, že *V priebehu vypaľovania sa sleduje termoelektrickými článkami predovšetkým teplota.* Žiaci si môžu myslieť, že sa termoelektrickými článkami sledujú okrem teploty aj iné veličiny. Z originálneho textu však vyplýva, že sa v priebehu vypaľovania sleduje predovšetkým teplota, a to pomocou termoelektrických článkov, ale aj žiaromerkami. Pri preklade sa teda položil dôraz na celkom inú skutočnosť ako v origináli.

Nesprávne alebo nevhodne boli preložené mnohé odborné termíny. Napr. na s. 28 sa vyskytuje termín *šesťhranná sústava* (správne *šesťuholníková sústava*), na s. 29 termín *substančný atóm* (správne *substitučný atóm*), na s. 357 termín *ohybový magnet* (správne *ohybný magnet*), na s. 387 termín *dĺžkový kábel* (správne *diaľkový kábel*) a ďalšie.

V preklade sa vyskytujú aj ďalšie terminologické nedostatky. Používajú sa

napr. termíny, ktoré nie sú normalizované, hoci existujú termíny predpísané príslušnými štátnymi normami. Sú to napr. *činiteľ strát* na s. 20 (v norme je *stratový činiteľ*), *Curieho bod* na s. 157 (správne *Curieho teplota*), *polymeračný stupeň* na s. 201 (správne *polymerizačný stupeň*) a ďalšie.

Ďalej je to množstvo zbytočných terminologických dubliet, pričom sa striedajú nielen prípustné synonymá, ale aj termíny neprípustné, nesprávne alebo aj nespisovné.

Nemožno namietať, ak sa popri základných termínoch uvádzajú aj prípustné synonymá. Tieto synonymá by sa však mali zásadne uvádzať len pri prvom výskyte termínu, príp. pri definícii základného termínu a v texte by sa potom mali dôsledne uvádzať už len základný termín. Synonymné termíny, ktoré nie sú uvedené pri základných termínoch, by sa nemali používať vôbec. Táto zásada sa však v učebnici nedodržala.

V kapitole 2.2.1, v ktorej sa opisujú typy kryštálových mriežok, zavádzajú sa napr. len národné názvy jednotlivých kryštalografických sústav, aj to nie celkom dôsledne, pretože namiesto názvu *kocková plošne stredená sústava* sa uvádza názov *kocková plošne centrovaná sústava*. Medzinárodné názvy ako prípustné synonymá sa tu neuvádzajú, ale v ďalšom texte sa medzinárodné názvy používajú (napr. *hexagonálna sústava* na s. 311).

Ustálený a normalizovaný termín *merný elektrický odpor* sa v preklade nahradil termínom *špecifický odpor*, pričom sa žiakom ani len v poznámke pod čiarou neodôvodnila táto zámena, príp. sa nepripomenulo, že sa v praxi podľa platných noriem používajú alebo používali aj iné termíny. K termínu *špecifický odpor* sa neuviedol nijaký synonymný termín a napriek tomu sa v texte tieto termíny vyskytujú (napr. *merný odpor* na s. 70 a i.).

Podobná situácia sa opakuje pri celom rade ďalších termínov, kde takisto bol prívlastok *merný* nahradený prívlastkom *špecifický* (napr. *špecifické straty* na s. 321, *špecifická energia* na s. 351 a i.), no v texte sa vyskytujú aj podoby s adjektívom *merný* (napr. *merné straty* na s. 316, *merná energia* na s. 351).

Rovnako nedôsledná je v preklade náhrada termínu *kysličník* termínom *oxid*. Napr. na s. 51 sa uvádza *oxid meďný* aj *kysličník meďnatý*. Podobne na s. 55 sa uvádza termín *kysličník hlinitý* aj *oxid hliníka*. Súčasne z uvedených príkladov vidieť, že sa termín *oxid* používa dvojako. Podobne sa striedajú tieto dva termíny aj v kontexte, napr. *kysličníkové vrstvy* na s. 121, ale *oxidová vrstva* na s. 131, *tantal sa oxiduje* (s. 68), ale *striebro sa neokysličuje* (s. 71). Takéto nedôsledné používanie nových termínov je v rozpore s hlavnými terminologickými princípmi — s princípom ustálenosti terminológie a s princípom, že jednému pojmu má zodpovedať jeden termín.

Z nepotrebne striedavo používaných spisovných termínov možno uviesť tieto: *teplota topenia kovov* (s. 41) i *teplota tavenia kovov* (s. 73), *žehličky* (s. 79) i *hladičky* (s. 90), *odolnosť proti žiaru* (s. 46) i *žiaruvzdornosť* (s 79), *činiteľ rozdelenia* (s. 115) i *rozdeľovací súčiniteľ* (s. 117), *tvrdivo* (s. 219) i *tvrdidlo* (s. 223), *plnivo* i *plnidlo* (s. 220) a ďalšie.

Zo striedavo používaných spisovných termínov, z ktorých druhý je neštandardizovaný, možno uviesť napr. termíny *točivé stroje* (s. 59) i *otáčavé stroje* (s. 60), *prímesová vodivosť* i *prísadová vodivosť* (s. 116) a ďalšie.

Zo striedavo používaných termínov, z ktorých druhý je nevhodný alebo nespisovný, možno uviesť napr. termíny *napätie* (s. 34) i *pnutie* (s. 232), *priechodky* (s. 180) i *prechodky* (s. 123), *nárazové namáhanie* i *rázové namáhanie* (s. 159), *zmraštenie* (s. 205), i *zmrštenie* (s. 177), *mierka* i *merítko* (s. 352), *spekaný oxid* (s. 185) i *slinutý prokorund* (s. 182).

Ojedinele sa striedajú tri aj viaceré termíny, napr. *prímes* (s. 48), *prísada* (s. 51) i *prídavok* (s. 54), *hranica sklzu* (s. 21), *medza sklzu* (s. 33), *medza klzu* (s. 46) i *hranica klzu* (s. 46).

V niektorých prípadoch sa striedajú ako rovnocenné také termíny, ktoré sa svojím významom podstatne líšia. To môže viesť žiakov k zmätku a nesprávnym návykom. Máme na mysli nenáležité striedanie terminologických adjektív *tepelný* a *teplotný;* napr. na s. 162 sa píše o *trvalej teplotnej odolnosti sľudy,* no na s. 174 sa o sľude píše, že *vyniká tepelnou odolnosťou.* Podobne sa uvádzajú ako ekvivalentné termíny *teplotná závislosť* i *tepelná závislosť* (s. 188), *trvalá tepelná odolnosť* (s. 293) a *trvalá teplotná odolnosť* (s. 301). Podobná situácia je aj pri termínoch *hmota* a *látka: liaca*(!) *hmota* a *lejacia látka* (s. 178), príp. *keramická hmota* i *keramická látka* (s. 188).

V preklade je aj množstvo iných jazykových nedostatkov, a preto sotva možno hovoriť o vysokej kultúre jazyka, aká by mala byť v učebnici samozrejmosťou. Škála týchto nedostatkov je široká: od triviálnych tlačových a gramatických chýb až po veľmi ťarbavé, nevhodné, násilné, protirečivé, nelogické, príp. i nezrozumiteľné štylizácie.

Vyskytujú sa aj tlačové chyby, ktoré žiaci môžu iba ťažko odhaliť, napr. *Mondov kov* (s. 65), *Mondelov kov* (s. 67) namiesto *Monelov kov; fosteritová keramika* (s. 180), *fosferitová keramika* (s. 182) namiesto *forsteritová keramika; sklársky kameň* (s. 190) namiesto *sklársky kmeň; zisťovacia reakcia* (s. 269) namiesto *zosieťovacia reakcia* a iné. Nesprávne je aj striedanie slovotvornej alebo pravopisnej formy niektorých termínov: *Brillouinova zóna* i *Brillouiho zóna* (s. 25), *chróm — nikel* i *chrómnikel* (s. 80), *Teflon* i *teflon* (s. 244), *manganatozinočnatý ferit* (s. 343) i *manganato-zinočnatý ferit* (s. 346), *orthoperm* i *ortoperm* (s. 349) a i.

Ako príklad nelogickej formulácie možno citovať text zo s. 245, kde sa o polyvinylchloride uvádza, že *Bežné druhy sú vhodné do prevádzkovej teploty 60°C, najmä druhy do 100°C* (namiesto *najmä* malo byť uvedené *niektoré).*

Z niektorých naznačených nedostatkov vidieť, že preklad má v porovnaní s originálom zníženú kvalitu a že tak prekladateľ, ako aj elektrotechnická redakcia vydavateľstva Alfa nesplnili náležite spoločenskú objednávku a neurobili všetko, čo bolo v ich silách, aby žiaci stredných priemyselných škôl elektrotechnických dostali do rúk dobrú učebnicu.

Ján Štofa

SPYTOVALI STE SA

Tvarovanie a tvárnenie kovov. — Doc. Ing. M. K. z Košíc nás požiadala o vyjadrenie stanoviska k názvom predmetov a študijného zamerania na Hutníckej fakulte VŠT v Košiciach. Sama predkladá problém (a vlastne ho aj rieši) takto: „V nariadení vlády č. 89 z 30. 7. 1980 sú použité názvy *tvarovanie kovov* namiesto pôvodného názvu *tvárnenie kovov* a *náuka o kovoch a tvarovanie kovov* namiesto pôvodného *náuka o kovoch, tvárnenie kovov a zlievárenstvo*... Tým však vznikol problém odborného charakteru, pretože terminus technicus *tvárnenie* nie je totožný s termínom *tvarovanie*... Okrem toho pre zameranie *fyzikálna metalurgia* zostali v platnosti pôvodné názvy *teória tvárnenia* a *technológia tvárnenia*."

Otázka jazykovej správnosti a odborného vymedzenia termínov *tvarovanie* a *tvárnenie* bola nastolená už r. 1948 v časopise *Slovo a tvar*, resp. v jeho prílohe *Technický jazyk*. Pravda, tu ešte nebolo jednoznačné riešenie, lebo išlo len o odôvodnenie slovesa *tvarovanie* proti dovtedajšiemu *tvárnenie* (čes. *tváření*).

Rozsiahla diskusia, ktorú viedli predovšetkým odborníci — technológovia, bola v *Československom terminologickom časopise* r. 1946, a to najmä v súvislosti s prípravou a neskôr s revíziou názvoslovnej normy ČSN 64 0001 (jej posledné vydanie je platné od r. 1976). V spomenutej diskusii sa, pravda, nevymedzilo postavenie *tvárnenia* a *tvarovania*, lebo kým jeden z autorov pokladal *tvárnenie* za širšiu oblasť než *tvarovanie*, druhý ich kládol proti sebe práve v opačnom zmysle.

Výrazom jednotnej mienky technológov i jazykovedcov sú však riešenia v uvedenej názvoslovnej norme. Tu sa pod č. 6201 vymedzuje *tvárnenie* (čes. *tváření*) ako výrobný postup, pri ktorom sa mení tvar východiskového materiálu pôsobením sily bez triesok, pod č. 6202 *tvarovanie* (čes. *tvarování*, nespr. *formování*) ako výrobný postup, pri ktorom polotovar mení tvar bez väčšieho premiestňovania častíc hmoty (ohýbaním a pod.); deje sa väčšinou za tepla.

Ďalej sa v uvedenej norme uvádzajú ešte odborné termíny *tvárniaci tlak, tvárniace súčasti formy, tvárniaca plocha formy*, ako aj všeobecný termín *tvárnosť*.

Zo širšieho hľadiska, ale v podobnom zmysle, rozlišuje *tvárnenie* a *tvarovanie* aj autorka listu, keď píše: „*Tvárnenie* znamená technologický dej, pri ktorom pôsobením vonkajšej sily dochádza k vzniku veľkých plastických deformácií, k zmene mechanických, fyzikálnych a štruktúrnych vlastností tvárneného kovu. Na rozdiel od tvárnenia *tvarovanie* je technologický dej, pri ktorom dochádza pôsobením vonkajšej sily k zmene vonkajšieho tvaru."

Z uvedených vymedzení autorky listu, ako aj z jazykovedného posúdenia dvojice *tvárnenie — tvarovanie* (treba povedať, že pri spracúvaní uvádzanej normy sa jazykovedci zúčastňovali veľmi aktívne) vyplýva, že treba veľmi zreteľne rozlišovať medzi *tvárnením* a *tvarovaním*, a to tak v praxi, ako aj v teórii a menovite v právnych predpisoch. Názov *tvarovanie kovov* v nariadení vlády č. 89/1980 Zb. treba jednoducho pokladať za prekladateľskú chybu.

Ján Horecký

Vykypieť. — Čitateľka z Dúbravky sa nás opýtala na vzťah medzi slovesom *vykypieť* a *ukypieť*. „V Roháči," píše, „som si poznačila vetu *Pri chystaní raňajok mi neukypelo mlieko, ani neprihorela praženica.* — Priznávam sa — keď preváram mlieko, mne veľa ráz vykypí a potom býva u nás dudranie... No i tak nikdy nepoviem, že mi *mlieko ukypelo,* ale iba, že mi *vykypelo;* tak sme to doma vravievali, tak som sa to naučila hovoriť a tak to počúvam aj od iných ľudí, najmä žien."

V Slovníku slovenského jazyka (SSJ) sa z dvojice slovies *vykypieť, ukypieť* uvádza len to prvé, *vykypieť;* jeho význam sa opisuje slovami „vyliať sa z nádoby následkom prudkého varenia". Okrem príkladu *mlieko vykypelo* v SSJ čítame nielen príklady s priamym významom slovesa *vykypieť: V sporáku syčalo mokré drevo zaliate vodou, ktorá vykypela z hrnca.* (Jilemnický) — *Adela pribehla k sporáku, že jej maslo chce vykypieť.* (Timrava), ale aj príklady s obrazným použitím slovesa: *Hnev vykypel.* (Kukučín) — *Trpezlivosť mu vykypela.* (J. Chalupka)

K posledným dvom príkladom pripomíname, že v obraznom význame je dnes častejšie sloveso *prekypieť: Hnev prekypel.* — *Trpezlivosť prekypela* (porov. *pretiecť, preliať sa* s významom „prekročiť zvyčajnú mieru").

V slovníkovej kartotéke Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV niet ani jediného dokladu na sloveso *ukypieť,* kým na sloveso *vykypieť* je ich veľa. Uvedieme z nich: *Dievča poslali po vodu a zabudli na mlieko, bolo by vykypelo.* (Stodola) — *Stával pri sporáku na ženin rozkaz, aby mlieko nevykypelo.* (Jesenský) — *Mlieko ti vykypelo, už sa pomaly škvarí aj hrniec!* (Lazarová) — Tak aj v známom prísloví *Chudobnému aj z hrnca vykypí* sa používa len tvar slovesa *vykypieť.*

Dobrý jazykový zvyk (úzus), ale i doklady z literatúry dosvedčajú, že naša čitateľka usudzovala správne. Vraví a píše sa *mlieko vykypelo,* nie *ukypelo.* — No napokon predsa len bude dobre naznačiť, prečo sa kde-tu daktorým našim ľuďom akosi tlačí do pera sloveso *ukypieť.* Predpokladáme, že to spôsobuje asociácia so slovesami *ujsť* a *utiecť.* Popri *Mlieko (mi ráno) vykypelo* zriedkavejšie sa vraví aj *Mlieko (mi ráno) ušlo, utieklo.* Možno to nájsť i v SSJ pri slovese *ujsť* a slovese *utiecť,* napr.: *Mlieko ušlo (pri varení). Mlieko utieklo (z hrnca)* = vykypelo.

A tak podľa *mlieko ušlo, utieklo* sa predpona *u-* dostala i k slovesu *kypieť* — *ukypieť: mlieko ukypelo.* Pravdaže, toto je len vysvetlenie, ako mohla vzniknúť nezvyčajná podoba *ukypieť* a potom ako sa dostala do východiskovej vety *Pri chystaní raňajok mi neukypelo mlieko, ani neprihorela praženica,* ale nie odôvodnenie jej oprávnenosti. Aj naďalej budeme hovoriť a písať *Mlieko mi ráno (ne)vykypelo.* — *Daj pozor na mlieko, aby nevykypelo. Tebe vari ešte nikdy nevykypelo?*

Krátka odpoveď. — Sloveso *ukypieť* narúša ustálenosť vyjadrenia v danom vecnom okruhu. Neodporúčame nahrádzať ním sloveso *vykypieť.*

Gejza Horák

Akého rodu je slovo lonž? — Ing. Č. z Bratislavy sa nás pýta, akého rodu je podstatné meno *lonž*, často používané v jazdeckom športe.

Podstatné meno *lonž* sa síce dosť často používa v jazdectve, no v celkovej slovnej zásobe je dosť na okraji. Svedčí o tom fakt, že sa neuvádza v Pravidlách slovenského pravopisu ani v Praktickej príručke slovenského pravopisu od A. Zaunera. V Slovníku slovenského jazyka sa uvádza ako podstatné meno mužského rodu; tento rod tu bol zrejme určený analogicky podľa slova *alonž*. Jazyková skutočnosť však nie je v zhode s týmto riešením. Samo zakončenie *-nž* nemôže byť dostatočnou zárukou pre jednoznačné určenie rodu, veď popri dvoch maskulínach *(lonž, alonž)* poznáme dve feminína *(melanž, oranž)*. Preukaznejšia je tu opora o zdrobnené slová: a tu nepoznáme tvar *lonžok, lonžík*, ale iba *lonžka*. Táto podoba zreteľne poukazuje na ženský rod základového podstatného mena. Istou oporou je aj to, že domácim synonymom slova *lonž* je *oprata*, teda slovo ženského rodu.

Na týchto úvahách je založené aj riešenie v Česko-slovenskom slovníku z chovu koní (Praha, Čs. akademie zemědelská 1970), kde sa uvádza termín *lonž* v ženskom rode, so synonymom *dlhá oprata* a s výkladom „spravidla konopná, dlhá oprata používaná pri začiatočnom výcviku koní alebo jazdcov (lonžovanie), pri špeciálnom výcviku, pri drezúre".

Náš záver: podstatné meno *lonž* je zrejme ženského rodu.

Ján Horecký

OPRAVA. — Upozorňujeme čitateľov, že v 3. čísle tohto ročníka na s. 74 v 23. a 24. riadku zvrchu má text správne znieť takto: ... prijala v písaní zložených prídavných mien jedno (konvenčné) riešenie ...

Redakcia

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník *17*, 1983, č. 6. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Parákova. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 813 81 Bratislava. Registr. zn. F 7050. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v máji 1983.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS, B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1983.

Cena Kčs 3,—

KUL
TÚRA
SLOVA